

ε. Ο Νομοπώλης (στ. 1084-1106)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΝΟΜΟΠΩΛΗΣ – ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΗΣ)

Ανύπαρκτο επάγγελμα • Νόμοι αθηναϊκής κοπής • Πεζός λόγος

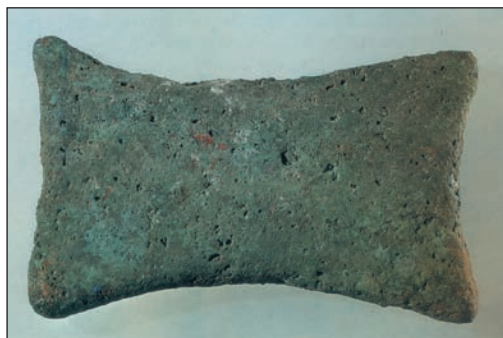
Ο Νομοπώλης (αρχ. ψηφισματοπώλης) αποτελεί επινόηση του Αριστοφάνη — δεν υπήρχε τέτοιο επάγγελμα. Τα τρία αποσπάσματα νόμων που διαβάζει και η μήνυση κατά του Πεισέταιρου (στ. 1093) είναι γραμμένα σε πεζό λόγο. Η διατύπωση είναι η στερεότυπη διατύπωση των νομικών κειμένων της εποχής. Οι προτεινόμενοι νόμοι διασφάλιζαν τα αθηναϊκά συμφέροντα.

- 1093** Ο Μουνιχιώνας (περ. 15 Απριλίου-15 Μαΐου) ήταν ο δέκατος μήνας του αττικού ημερολογίου.
- 1096** **διώχνει τους άρχοντες:** Όπως συνέβαινε με Αθηναίους αξιωματούχους στις συμμαχικές ή υποτελείς πόλεις.
- 1099-100** Το ποσό είναι υπέρογκο. Την εποχή αυτή ένας τεχνίτης έπαιρνε μία δραχμή την ημέρα.
- 1106** Η μεταβολή έχει συντελεστεί· τα πουλιά πήραν τη θέση των θεών στα μάτια και στη ζωή των ανθρώπων.

Αλέκος Φασσιανός,
Ουράνιος Νόμος (2001).

- ΕΓΩ ΕΙΜΙ... ΧΟ. ΩΔΗ
- 1110 [1060] Είμαι του κόσμου αγναντευτής
κι εξουσιαστής· εδώ κι εμπρός
σ' εμένα κάνουν οι θνητοί
ταξίματα και προσφορές.
Γιατί βιγλίζω εγώ παντού,
φυλάω και θρέφω τους καρπούς
σκοτώνοντας λογής λογής
ζούδια που μέσα στο χώμα κι απάνω στα δέντρα
- 1115 [1065/6] βόσκουν και τρώνε με λαίμαργο στόμα
κάθε καρπό, πριν να δέσει.
Κι όσα ρημάζουν και χαλούν
τους κήπους που μοσκοβολούν
κι εκείνα τα σκοτώνω εγώ·
- 1120 [1069] ό,τι δαγκάνει και σέρνεται, κάτω
απ' τη δικιά μου φτερούγα σκοτώνεται αμέσως.
- ΕΠΙΚΗΡΥΞΕΙΣ ΧΟ^κ ΕΠΙΡΡΗΜΑ
- 1125 [1075] Διαλαλούμε σήμερα, όσο δεν το κάναμε ποτέ:
«Αν κανένας σας σκοτώσει το Διαγόρα το Μηλιό,
ένα τάλαντο θα παίρνει, κι όποιος έναν τύρανο
...πεθαμένο θα σκοτώσει, παίρνει τάλαντο κι αυτός».
Να κι εμείς τι διαλαλούμε: «Δίνουμε ένα τάλαντο
σ' όποιον σας το Φιλοκράτη θα σκοτώσει το Στρουθιό,
κι όποιος ζωντανό τον πιάσει, θα 'χει τέσσερα· γιατί
βάζει σε αρμαθιές τους σπίνους κι έτσι εφτά στον οβολό
τούς πουλά· τις τσίχλες πάλι τις πηγαίνει φουσκωτές
στο παζάρι· φτερά χώνει στα ραμφιά των κοτσουφιών,
πιάνει και τα περιστέρια, τα κρατά στη φυλακή
και, δετά σε δίχτυ, κράχτες τ' αναγκάζει να σταθούν.»
Να τι διαλαλούμε· κι όποιος από σας πουλερικά
θρέφει στην αυλή του, λέμε να τ' αφήσει ελεύθερα.
Αν κανένας παρακούσει, τα όρνια θα τον πιάσουνε
και δεμένο θα τον βάλουν κράχτης να σταθεί κι αυτός.

Χάλκινο τάλαντο από ναύαγιο στην
Κύμη (Εύβοια), μέσα 16ου αι. π.Χ.
(Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.)

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΑΡΑΒΑΣΗ (στ. 1107-1168)

(ΧΟΡΟΣ)

Αυτοέπαινος • Παρωδία επικηρύξεων • Αποστροφή προς τους κριτές

Οι Όρνιθες, όπως και όλα τα παλαιότερα έργα του Αριστοφάνη, εκτός από τους Αχαρνείς (425 π.Χ.), έχουν και δεύτερη Παράβαση, η οποία όμως περιλαμβάνει μόνο τη λεγόμενη επιρρηματική συζυγία (Ωδή - Επίρρημα ~ Αντωδή - Αντεπίρρημα). Και στη δεύτερη Παράβαση ο χορός διατηρεί τον δραματικό του χαρακτήρα, μιλάει δηλαδή ως χορός πουλιών. Μόνο στο Αντεπίρρημα απευθύνεται στους κριτές και ως κωμικός χορός. Η Ωδή και η Αντωδή ξαναπιάνουν θέματα που τα συναντήσαμε ήδη στο Επίρρημα και το Αντεπίρρημα, που απαρτίζονται και εδώ, όπως και στην (κύρια) Παράβαση, από 16 τροχαϊκούς 15σύλλαβους, η θεματική αλλάζει.

Η ωδή (στ. 1107-1121)

Ο χορός, βλέποντας στις προηγούμενες σκηνές τους διάφορους τύπους να καταφθάνουν στη Νεφελοκοκκυγία, νιώθει να έχει αποκτήσει ήδη θεϊκή υπόσταση και εγκωμιάζει τον εαυτό του, χρησιμοποιώντας λεξιλόγιο και όρους με τους οποίους περιγράφεται συνήθως η δύναμη του Δία.

Το επίρρημα (στ. 1122-1137)

Ο Αριστοφάνης είναι ανελέητος τόσο με τη θρησκευτική υστερία όσο και με την τυραννοφοβία των Αθηναίων. Παρωδεί την πρόσφατη επικήρυξη του Διαγόρα, του αποκαλούμενου άθεου (βλ. στ. 1123 σχόλ.), και την επικήρυξη των τυράννων, η οποία, κάπου 100 χρόνια μετά την κατάλυση της τυραννίδας, επαναλαμβάνονται μονότονα, πριν από κάθε συνεδρίαση της Εκκλησίας του Δήμου. Τα πουλιά, εισάγοντας μία ακόμη αθηναϊκή πρακτική στη Νεφελοκοκκυγία, πλειοδοτούν, επικηρύσσοντας τον δικό τους άσπνοδο εχθρό, τον Φιλοκράτη, καθώς επίσης και οποιονδήποτε άλλον που βασανίζει ή κρατάει φυλακισμένα πουλιά.

- 1123 το Διαγόρα το Μηλιό** (αρχ. τὸν Μήλιον): Λυρικός ποιητής και στοχαστής από τη Μήλο που έζησε αρκετά χρόνια στην Αθήνα. Είναι κυρίως γνωστός ως «ο άθεος». Κατηγορήθηκε ότι χλεύαζε τα Ελευσίνια μυστήρια. Πρόλαβε να εγκαταλείψει την Αθήνα. Οι Αθηναίοι τον επικήρυξαν, νεκρό για ένα τάλαντο, ζωντανό για δύο.
- 1124 έναν τύρανο**: Το ολιγαρχικό πραξικόπημα των Τετρακοσίων (411 π.Χ.) δείχνει ότι, παρά την υπερβολή, οι φόβοι για κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος δεν ήταν εντελώς αβάσιμοι.
- 1127 το Φιλοκράτη... το Στρουθιό**: Με το επινοημένο εθνικό «το Στρουθιό» (στρουθός = σπουργίτι) ο Φιλοκράτης μοιάζει ακόμα πιο πολύ με τον Διαγόρα: ο Διαγόρας συνιστούσε απειλή για τους παραδοσιακούς θεούς, ο Φιλοκράτης για τους νέους (τα πουλιά).
- 1128 τέσσερα**: Το υπέρογκο ποσό για τη σύλληψη του Φιλοκράτη ζωντανού επιτείνει την κωμικότητα, αν ο επικηρυγμένος, όπως είναι πολύ πιθανό, παρακολουθούσε την παράσταση.
- 1130 φουσκωτές**: Για να δείχνουν πιο θρεμμένες.
- 1131 φτερά χώνει στα ραμφιά**: Ίσως για λόγους πρακτικούς: για να αρμαθιάζει τα πουλιά.
- 1133 κράχτες**: Σύμφωνα με μια μαρτυρία, τα πουλιά που χρησιμοποιούσαν ως κράχτες τα τύφλωναν.

- «ΚΑΛΟΤΥΧΑ
ΕΙΝΑΙ
ΤΑ ΠΟΥΛΙΑ»
- ΧΟ. Καλότυχα είναι τα πουλιά
για το χειμώνα έχουν φτερά
και κάπες δεν τους χρειάζονται·
και μες την κάψα, η φλογερή
αχτίδα η αλαργόφεγγη
δε με ζεσταίνει· κατοικώ
στης φυλλωσιάς την αγκαλιά
- 1140 [1090]
- 1145 [1096] και στ' ανθισμένα λιβάδια, ο ηλιόχαρος όταν
τραγουδιστής, το θεσπέσιο τζίτζικι,
τα μεσημέρια σφυρίζει.
Και το χειμώνα σε βαθιές
μέσα σπηλιές, με των βουνών
παίζοντας νύμφες, τον περνώ·
- 1150 [1098] βόσκω την άνοιξη ασπρόσαρκα μύρτα
παρθενικά, και καρπούς στων Χαρίτων τους κήπους.
- ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ
ΚΡΙΤΕΣ
- ΧΟ^κ Κάτι θέλουμε να πούμε για τη νίκη στους κριτές·
αν μας δώσουν το βραβείο, θα τους δώσουμε αγαθά
που απ' τ' Αλέξαντρου τα δώρα θα 'ναι ανώτερα πολύ.
Πρώτα —αυτό που είν' ο μεγάλος πόθος όλων των κριτών—
του Λαυρίου οι... κουκουβάγιες δε θα λείπουν ποτέ·
μες στα σπίτια τους θα μένουν και θα στήσουν τις φωλιές
στα πουγκιά τους, κι εκεί μέσα κέρματα θα ξεκλωσσούν.
- 1155 [1104]
- 1160 [1109] Σπίτια θα 'χετε, έπειτα, όμοια με ναούς· αετώματα
σαν αίτου φτερούγες τα όρνια θα σας χτίζουν στις σκεπές·
κι αν σας λάχει μια θεσούλα και ποθήσετε αρπαγή,
μες στα χέρια γερακάκι θα σας βάλουμε γοργό.
Σαν πηγαίνετε σε δείπνο, γούλες θα σας στέλνουμε.
- 1165 [1114] Αν βραβείο μάς αρνηθείτε, βάλτε μισοφέγγαρα
στο κεφάλι, σαν ανδριάντες, χάλκινα· όποιον βλέπουμε
ξέσκεπο κι ασπροντυμένο, θα τον εκδικιόμαστε·
όλα τα πουλιά από πάνω θα του ρίχνουν κουτσουλιές.
- ΠΕΙ. Πουλιά, τα σφάγια καλοσήμαδα είναι.
Μα απ' τα τείχη κανείς μαντατοφόρος,
να μάθουμε τι γίνεται εκεί κάτω.
Αλλά ένας να, που τρέχει αγκομαχώντας.
- 1170 [1119]
- Ο ΠΡΩΤΟΣ ΜΑΝΤΑΤΟΦΟΡΟΣ
Πού, πού 'ναι, πού πού πού 'ναι, πού 'ναι, πού 'ναι
ο αφέντης ο Πεισέταιρος;

1164 γούλα: η ασκόμορφη πτύχωση του οισοφάγου των πτηνών στην οποία φυλάσσεται η τροφή που αφομοιώνεται στη συνέχεια.

Η αντωδή (στ. 1138-1152)

Ο χορός μακαρίζει τα πουλιά που ζουν ζωή ευτυχισμένη όλες τις εποχές του χρόνου, κάτι που υπονοείται ότι δεν ισχύει για τους ανθρώπους.

1146-7 Το τζιτζίκι τραγουδάει με μεγαλύτερη ένταση το καταμεσήμερο. Το τραγούδι του φαίνεται ότι έθελγε τους αρχαίους περισσότερο από ό,τι εμάς σήμερα.

Το αντεπίρρημα (στ. 1153-1168)

Ο χορός απευθύνεται στους δέκα κριτές των αγώνων (στ. 480 σχόλ.) ως κωμικός χορός. Απαριθμεί τα πρωτόγνωρα αγαθά που θα χαρίσει στους κριτές, αν του δώσουν τη νίκη, και ανακοινώνει την τιμωρία που θα τους επιβάλει, αν του την αρνηθούν. Και τα αγαθά που υπόσχεται και η τιμωρία φέρουν τη σφραγίδα των πουλιών.

1155 τ' **Αλέξαντρου τα δώρα**: Τα δώρα που πρόσφεραν οι τρεις θεές (Ηρα, Αφροδίτη, Αθηνά) στον Πάρη (Αλέξανδρο), όταν του ζήτησαν να κρίνει ποια είναι η πιο όμορφη.

1157 του **Λαυρίου οι... κουκουβάγιες**: Αργυρά αθηναϊκά νομίσματα με παράσταση κουκουβάγιας στη μια τους όψη και κεφαλή Αθηνάς στην άλλη. Ο άργυρος προερχόταν από τα μεταλλεία του Λαυρίου.

1160 Αετώματα είχαν οι ναοί, όχι τα σπίτια, τα οποία γενικά ήταν μικρά.

1165 **μισοφέγγαρα**: Χάλκινοι δίσκοι που τοποθετούνταν, σαν ομπρέλες, στις κεφαλές των ανδριάντων για να τους προστατεύουν από τις ακαθαρσίες των πουλιών.

1169-72 Οι τέσσερις στίχοι του Πεισέταιρου παραπέμπουν στα προηγούμενα —η απαραίτητη πριν από κάθε σημαντικό εγχείρημα θυσία ολοκληρώθηκε, επιτέλους, εκτός σκηνής— και εισάγουν στα επόμενα.

Αργυρό αθηναϊκό
τετράδραχμο του 5ου αι. π.Χ.
(Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας
Αγοράς.)

Οι δύο Μαντατοφόροι (στ. 1173-1241)

**Δίπτυχο (καλά και κακά νέα) • Τραγική μεγαλοστομία • Λαϊκή διήγηση
• Ηροδότειο ύφος • Παραβίαση**

Κατά το πρότυπο των τραγικών αγγελιαφόρων, καταφθάνουν διαδοχικά δύο Μαντατοφόροι. Ο πρώτος φέρνει καλά νέα, ο δεύτερος κακά. Ο πρώτος περιγράφει με έκδηλη ικανοποίηση το απίστευτο γεγονός της ανέγερσης του τείχους από τα πουλιά και διαβεβαιώνει ότι τα πάντα «έχουν καλώς». Ο δεύτερος κομίζει αναστατωμένος την είδηση ότι κάποιος φτερωτός θεός από τον κύκλο του Δία παραβίασε ήδη τον εναέριο χώρο της Νεφελοκοκκυγίας και κάνει γνωστό ότι μια γιγαντιαία κινητοποίηση για τον εντοπισμό του βρίσκεται σε εξέλιξη. Οι σκηνές με τους δύο μαντατοφόρους αποτελούν στην ουσία ένα δίπτυχο. Το ύφος του πρώτου μαντατοφόρου θυμίζει, εκτός από την τραγωδία, ανάλογες λαϊκές διηγήσεις και Ηρόδοτο, του δεύτερου πρωτίστως τραγωδία.

- ΠΕΙ. Εδώ 'μαι.
 ΜΑ. Α' Σου χτίστηκε το τείχος όλο.
- 1175 [1124]** ΠΕΙ. Μπράβο.
 ΤΑ ΠΟΥΛΙΑ
 ΕΧΤΙΣΑΝ
 ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ ΜΑ. Α' Ωραίο και μεγαλόπρεπο έργο· τόσο
 πλατύ, που να μπορούνε να περάσουν
 απάνω του, πλάι πλάι, με αμάξια που άτια
 τα σέρνουν όσος είν' ο δούρειος ίππος,
 αντικριστά, δυο... ψεύτες.
- 1180 [1129]** ΠΕΙ. Ηρακλή μου!
 ΜΑ. Α' Και το ύψος του εκατό είν' οργιές· ναι, ο ίδιος
 το 'χω μετρήσει.
 ΠΕΙ. Ω Ποσειδώνα, τι ύψος!
 Ποιοι το 'χτισαν, τόσο τεράστιο τείχος!
 ΜΑ. Α' Πουλιά, κανέννας άλλος, ούτε χτίστης
1185 [1134] ούτε πετράς ή Αιγύπτιος πλιθοφόρος·
 μόνο πουλιά, που σάστισα. Έρθαν τριάντα
 χιλιάδες γερανοί από τη Λιβύη
 με πέτρες στην κοιλιά τους για θεμέλια·
 κι οι ορτυκοσούρτες σπούσανε τις πέτρες
1190 [1139] με τα ραμφιά. Δέκα χιλιάδες πάλι
 λελέκια έφτιαναν πλίθους· κι από κάτω,
 πουλιά των ποταμών, τα βροχοπούλια
 κι άλλα, νερό στα ουράνια κουβαλούσαν.
 ΠΕΙ. Και πηλό ποιοι τους φέρνανε;
 ΜΑ. Α' Οι τσικνιάδες,
 με πηλοφόρια.
- 1195 [1143]** ΠΕΙ. Ποιοι τον βάζαν μέσα;
 ΜΑ. Α' Αφέντη, αυτό ήταν η σπουδαία ξυπνάδα·
 τα πόδια οι χήνες έχωναν σα φτυάρια
 κι έριχναν τον πηλό στα πηλοφόρια.
 ΠΕΙ. Τα πόδια, αλήθεια, τι δεν καταφέρνουν;
1200 [1148] ΜΑ. Α' Οι πάπιες, με ποδιές, τους κουβαλούσαν
 τους πλίθους· και πετούσαν εκεί πάνω
 τα χελιδόνια, σαν παραγοί, κρατώντας
 μυστρί στην πλάτη και πηλό στο στόμα.
 ΠΕΙ. Γιατί λοιπόν κανέννας να πληρώνει
1205 [1153] μεροκάματα; Ποιοι όμως φτιάσαν, πες μου,
 του τείχους το ξυλόδεμα;
 ΜΑ. Α' Πουλιά·
 οι πελεκάνοι, μαραγκοί παράξιοι·
 με τα ράμφη πελέκησαν τις πύλες,
 κι ακούονταν οι χτυπιές, σαν πελεκούσαν,
1210 [1157] λες και ήταν ναυπηγείο. Με καστροπόρτια

α. Ο πρώτος Μαντατοφόρος (στ. 1173-1216)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΜΑΝΤΑΤΟΦΟΡΟΣ Α')

- 1176-82** Το πρότυπο είναι η περιγραφή του τείχους της Βαβυλώνας από τον Ηρόδοτο (στ. 591 σχόλ.), μόνο που εδώ οι διαστάσεις του τείχους είναι πολύ μεγαλύτερες.
- 1180** **Ηρακλή μου** (βλ. και στ. 1182 «Ω Ποσειδόνα»): Ανάλογο με το δικό μας «Θεέ και Κύριε» και τα όμοια, όταν ακούμε κάτι απίστευτο.
- 1183** Το χτίσιμο στον αέρα αποτελεί μια κατεξοχήν ουτοπική δραστηριότητα, που αντιβαίνει στη συμβατική κατανόηση του χώρου εκ μέρους των ανθρώπων.
- 1185** **Αιγύπτιος πλιθοφόρος**: Στο στερεότυπο του Αιγύπτιου ανήκει η τεράστια σωματική δύναμη, που του επιτρέπει να σηκώνει μεγάλα βάρη — πώς θα χτίζονταν οι πυραμίδες;

Σκίτσο του Κώστα Μητρόπουλου.

- 1186 κ.εξ.** Κάθε πουλί βοηθάει ανάλογα με τις δυνατότητές του.
- 1188** **με πέτρες στην κοιλιά τους**: Ο Αριστοφάνης είχε προφανώς υπόψη του τη λαϊκή αντίληψη ότι οι γερανοί κατάπιναν πέτρες —εδώ ογκόλιθους για τα θεμέλια!— για να μην παρασύρονται από τον άνεμο.
- 1210 κ.εξ.** Η διαβεβαίωση ότι τα πάντα λειτουργούν άψογα στην ουσία προαναγγέλλει την παραβίαση που θα ακολουθήσει.

- όλα κλειστά είναι τώρα, αμπαρωμένα
 και καλοφυλαγμένα γύρω γύρω·
 περίπολα έχουν βάλει με κουδούνια,
 βάρδιες παντού, πυρσούς στα καστροπύργια
 για τα σινιάλα. Τώρα εγώ θα φύγω,
 πάω να πλυθώ, και γνοιάσου εσύ για τ' άλλα.
- 1215 [1162]** ΧΟ^κ Ε συ, τι κάνεις; Απορείς που τόσο
 γρήγορα οικοδομήθηκε το τείχος;
 ΠΕΙ. Μα τους θεούς, σαστίζει ο νους του ανθρώπου·
- 1220 [1167]** σαν ψέματα μου φαίνεται... στ' αλήθεια.
 Μα κείθε ένας φρουρός μάς φέρνει νέα·
 ένοπλος χορευτής λες κι είναι, ως τρέχει.
- Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΜΑΝΤΑΤΟΦΟΡΟΣ
 Πα πα πα πα!
 ΠΕΙ. Τι τρέχει; Μίλα.
 ΜΑ. Β' Συμφορά μάς βρήκε·
- 1225 [1172]** κάποιος θεός, απ' την παρέα του Δία,
 μπήκε απ' τις πύλες στον... αέρα· ξέφυγε
 τις καλιακούδες, βάρδιες της ημέρας.
 ΠΕΙ. Φριχτή και φοβερή έχει κάμει πράξη.
 Ποιος ήταν;
 ΜΑ. Β' Άγνωστο· ένα μόνο ξέρω,
 είχε φτερούγες.
- 1230 [1176]** ΠΕΙ. Έπρεπε να ορμήσουν
 περίπολα εναντίον του να τον πιάσουν.
 ΜΑ. Β' Στείλαμε ιπποτοξότες, τρεις μυριάδες
 γεράκια· ορμούν μαζί οι γαντζονυχάτοι,
 γύπας, αίτός, πετρίτης, κιρκινέζι,
- 1235 [1181]** βαρβατοπούλι· κι όπως όλοι ψάχνουν,
 το θεό να βρούν, ο αιθέρας όλος τρέμει
 απ' των φτερών το θρόισμα και τη φόρα·
 αλλά μακριά δεν είναι, θα 'ναι κάπου
 εδώ κοντά.
- ΠΕΙ. Στα τόξα! Στις σφεντόνες!
1240 [1186] Σαίτεύτε, βαράτε! Όλο τ' ασκέρι
 εδώ! Ας μου δώσει κάποιος μια σφεντόνα.
- ΧΟ. Πόλεμος πουλιών και θεών ξεσπάει· [στροφή
 άγρια μάχη. Στ' άρματα! Φυλάτε
 το νεφοζωσμένο γύρω αέρα,
1245 [1194] γέννημα του Ερέβους,
 κάποιος θεός μη σας ξεφύγει και περάσει.

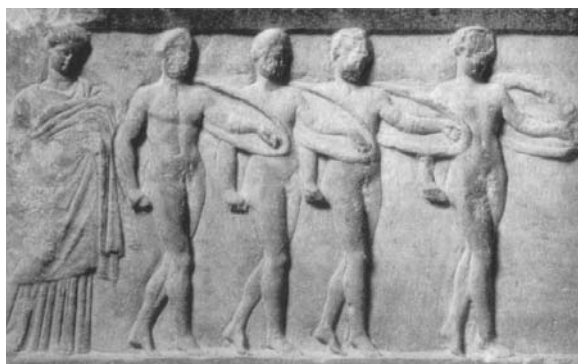
β. Ο δεύτερος Μαντατοφόρος (στ. 1220-1241)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΜΑΝΤΑΤΟΦΟΡΟΣ Β')

- 1222** **ένοπλος χορευτής:** Αναφορά στον πυρρίχιο, ζωηρό πολεμικό χορό, που τον χόρευαν στα Παναθήναια. Οι χορευτές κρατούσαν βαριές ασπίδες, μιμούνταν πολεμικές κινήσεις και προφανώς είχαν ανάλογο βλέμμα.
- 1230** **είχε φτερούγες:** Καθώς έως τώρα γίνεται λόγος για θεό (όχι για θεά), είναι πολύ πιθανό οι θεατές να σκέφτηκαν τον Ερμή παρά την Ίριδα, η εμφάνιση της οποίας πρέπει να αποτέλεσε έκπληξη.
- 1239** **Στα τόξα! Στις σφεντόνες!:** Σε στιγμές κρίσης όπως αυτή δίνεται συνήθως διαταγή για γενική κινητοποίηση (οπλιτών, ιππέων, τοξοτών κ.ά.). Εδώ ο στόχος (φτερωτός θεός) επιβάλλει την κινητοποίηση μόνο των κατάλληλων τμημάτων.

Η ωδή (στ. 1242-1246)

- 1242** Η πανάρχαια διαμάχη πουλιών-ανθρώπων έχει μεταβληθεί σε πόλεμο των πουλιών με τους θεούς.
- 1242-6** Η αντίδραση του χορού στην κρίση που ξέσπασε εκφράζεται με τραγική μεγαλοστομία. Από την τραγωδία προέρχεται και το μέτρο του πρωτοτύπου, το δοχμιακό. Το δοχμιακό μέτρο δημιουργήθηκε από τους τραγικούς και εκφράζει εντονότερες συγκινήσεις σε στιγμές αυξημένης δραματικής έντασης.

Τέσσερις άντρες χορεύουν τον πυρρίχιο χορό. Μαρμάρινη βάση αγάλματος, 330-320 π.Χ. (Αθήνα, Μουσείο Ακροπόλεως.)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ V (στ. 678-1246)

- 29. α)** Με βάση τις ενδείξεις που υπάρχουν στους στ. 678-716 και τα σχόλια, να γράψετε σκηνοθετικές οδηγίες για τη σκηνή. **β)** Πόσοι υποκριτές συμμετέχουν στον διάλογο σ' αυτήν τη σκηνή και πόσα βουβά πρόσωπα βρίσκονται επί σκηνής;
- 30.** Για ποιο λόγο νομίζετε ότι παρεμβάλλει ο ποιητής τις άναρθρες φωνές των πουλιών στους στ. 779-94 και 812-26;
- 31.** Γιατί ο Αριστοφάνης στον στ. 735 δεν αναφέρει τη Γαία (= Γη), την οποία αναφέρει το βασικό πρότυπό του, ο Ησίοδος (Χάος, Γαία, Τάρταρα, Έρωσ);
- 32.** Ποιες λεπτομέρειες στους στ. 736-41 υπογραμμίζουν την εξέχουσα θέση των πουλιών στη δημιουργία του κόσμου;
- 33.** Για ποιο λόγο ο Αριστοφάνης παρουσιάζει φτερωτό το Χάος;

ΟΡΝΙΘΕΣ

ΧΟΚ: Και τα μάτια σας τέσσερα ένα γύρο·
εδώ κοντά φτερών ακούω αντάρα,
σα θεού που τριγυρίζει στον αέρα.

Ο δεύτερος Μαντατοφόρος, ο Πεισέταιρος και η Ίριδα.
Γελοιογραφία που περιλαμβάνεται στον τόμο:
Θέατρο Τέχνης 1942-1972, Αθήνα 1972.

- 34. α)** Με ποια επιχειρήματα αποδεικνύεται στους Ανάπαιστους ότι τα πουλιά κατάγονται από τον Έρωτα; **β)** Πώς τεκμηριώνεται η άποψη ότι στα πουλιά «βρίσκουν πάντα οι θνητοί κάθε πράμα σπουδαίο και μεγάλο» (στ. 750); Υπακούουν όλα τα επιχειρήματα (α και β) απλώς στην «κωμική λογική» ή έχουν και ρεαλιστική βάση;
- 35.** Σύμφωνα με όσα λέγονται στους στ. 799-808, ποιοι άνθρωποι θα ευνοηθούν από την ίδρυση της πόλης των πουλιών;
- 36.** Οι τρεις περιπτώσεις που αναφέρονται στους στ. 828-38 καλύπτουν τρεις περιοχές από τις οποίες επανειλημμένα αντλούν τα αστεία τους οι κωμικοί ποιητές. Ποιες είναι οι περιοχές αυτές;
- 37.** Από τους στ. 843-8 θα μπορούσαμε να βγάλουμε κάποιο συμπέρασμα για την εμφάνιση του Πεισέταιρου και του Ευελπίδη με τα φτερά;
- 38.** Στους στ. 911-25 ο Πεισέταιρος κάνει κάτι που θα ήταν αδιανόητο να συμβεί σε πραγματική ιερουργία. Τι είναι αυτό που κάνει και τι νομίζετε ότι επιτυγχάνει ο κωμικός με τη συγκεκριμένη επιλογή;
- 39.** Οι μαθητές να χωριστούν σε πέντε ομάδες και κάθε ομάδα να αναλάβει να ασχοληθεί ιδιαίτερα με μία από τις πέντε σκηνές διεκπεραίωσης (στ. 947-1106), χωρίς να αγνοήσει και τις υπόλοιπες. Με συνεργασία όλων των ομάδων να καταγραφούν όσο το δυνατόν περισσότερες ομοιότητες και διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα σ' αυτές τις κατά βάση όμοιες σκηνές και να αντληθούν από το μεταφρασμένο κείμενο όλες οι πληροφορίες που αναφέρονται στη σκηνική εικόνα των εμπλεκομένων.
- Αν υπάρχει ενδιαφέρον και δυνατότητα, μία ή περισσότερες ομάδες θα μπορούσαν, με διακριτική υποστήριξη, να δοκιμάσουν να ερμηνεύσουν θεατρικά αυτές τις λίγο πολύ αυτοτελείς σκηνές, που προσφέρονται για κάτι τέτοιο. Δεν θα ήταν κακή ιδέα αν περισσότερες από μία ομάδες αναλάμβαναν, χωρίς να γνωρίζει η μία τι ακριβώς κάνει η άλλη, να παίξουν την ίδια ή τις ίδιες σκηνές.
- 40.** Πώς νομίζετε ότι θα παρουσίαζε στο θέατρο έναν ποιητή ένας σημερινός κωμωδιογράφος και σκηνοθέτης; Θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει στοιχεία που χρησιμοποίησε ο Αριστοφάνης;
- 41.** Διαβάστε προσεκτικά το Αντεπίρημα (στ. 1153-68) και προσπαθήστε να απαντήσετε στα ακόλουθα ερωτήματα:
- α)** Ο χορός μιλάει ως δραματικός χαρακτήρας (πουλιά) ή ως κωμικός χορός;
  - β)** Τα αγαθά που υπόσχεται ο χορός στους κριτές συνδέονται όλα με πουλιά; Πώς;
  - γ)** Από τα αναφερόμενα αγαθά ποιο νομίζετε ότι δεν θα συγκινούσε ιδιαίτερα σήμερα;
  - δ)** Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι αυτά που λέγονται έχουν πραγματική βάση, ότι δηλαδή ειδικά οι κριτές των δραματικών αγώνων έδειχναν ιδιαίτερη αδυναμία στα συγκεκριμένα αγαθά;
  - ε)** Τα νομίσματα με παράσταση κουκουβάγιας φαίνεται πως στον καθημερινό λόγο τα έλεγαν «κουκουβάγιες» (γλαῦκες). Ποιο βυζαντινό νόμισμα είναι και σήμερα γνωστό από το πρόσωπο που απεικονιζόταν;

- 1250 [1199] ΠΕΙ. Ε συ, πού, πού πετάς; Σταμάτα, στάσου,
κόψε τη φόρα. Ποια είσαι; Από ποιον τόπο;
Πούθε πετάς εδώ; Να το δηλώσεις.
- ΙΡΙΔΑ
ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ
ΣΥΝΕΝΝΟΗΣΗΣ
Έρχομαι απ' την αυλή των θεών του Ολύμπου.
- ΠΕΙ. Και πώς σε λένε; Βάρκα ή φακιολίτσα;
ΙΡ. Είμ' η Ίριδα η γοργή.
- 1255 [1204] ΠΕΙ. Σαλαμινία
ή Πάραλος;
ΙΡ. Τι θες να πεις;
ΠΕΙ. Κανένα
βαρβατοπούλι, λέω, δεν αμολιέται,
να την τσακώσει;
ΙΡ. Εμένα να τσακώσει;
Μα τι κακό είν' αυτό;
ΠΕΙ. Θα πέσει ξύλο.
ΙΡ. Παράξενες δουλειές.
- 1260 [1208] ΠΕΙ. Και μες στο τείχος
από ποια πύλη μπήκες, σιχαμένη;
ΙΡ. Από ποια πύλη; Μα το Δία, δεν ξέρω.
ΠΕΙ. Τ' ακούτε; Την ανήξερη μάς κάνει.
Έχεις παρουσιαστεί στους αρχηγούς
των καλιακούδων;
ΙΡ. Τι λες;
1265 [1212] ΠΕΙ. Σου βάλαν
σφραγίδα τα λελέκια;
ΙΡ. Βρε μελάδες!
ΠΕΙ. Δε σου 'βαλαν;
ΙΡ. Μη σου 'στριψε;
ΠΕΙ. Κι ούτε άδεια
για διαμονή δε σου 'δωσε κανένας
πουλοαρχηγός;
ΙΡ. Κανένας, μα το Δία.
- 1270 [1217] ΠΕΙ. Κι έτσι λαθραία πετάς σε ξένου κράτους
τον εναέριο χώρο και το χάος;
ΙΡ. Οι θεοί έχουν άλλο δρόμο να πετούνε;
ΠΕΙ. Δεν ξέρω· μια φορά από δω δεν κάνει.
Αυτό είναι μια παράβαση. Το ξέρεις
πως η σωστή ποινή για σένα θα ήταν
ο θάνατος; Και δίκια θα ήταν, όσο
για άλλη καμιά απ' τις Ίριδες.
- ΙΡ. Μα εγώ 'μαι
αθάνατη.
ΠΕΙ. Θα πέθαινες ωστόσο.
Είν' απαράδεχτο, όλοι να μας ξέρουν
γι' αρχηγούς τους, κι ασύδοτοι εσείς μόνο
- 1280 [1226/7]

Η Ίριδα (στ. 1247-1320)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΙΡΙΔΑ)

**Αντίδραση των θεών • Εμφάνιση από μηχανής • Παρατραγωδία
• Γυναικεία μορφή • Πειράγματα**

Η σκηνή με την Ίριδα, τη φτερωτή αγγελιαφόρο των θεών που πηγαίνει στους ανθρώπους για να τους ζητήσει να συνεχίσουν να προσφέρουν θυσίες, και η αμέσως επόμενη με τον Κήρυκα (στ. 1326-1370) είναι στην ουσία παράλληλες. Στην πρώτη παρακολουθούμε την πρώτη αντίδραση των θεών στην ίδρυση της Νεφελοκοκκυγίας, στη δεύτερη μαθαίνουμε για την ορνιθομανία που έχει καταλάβει τους ανθρώπους και προαναγγέλλεται ότι από στιγμή σε στιγμή θα καταφθάσουν πολλοί στη Νεφελοκοκκυγία θέλοντας να εξασφαλίσουν φτερά ή να επωφεληθούν από τη νέα τάξη πραγμάτων. Για τον Πεισέταιρο η εμφάνιση της Ίριδας αποτελεί την πρώτη απόδειξη για την επιτυχία του σχεδίου του στην αναμέτρηση με τους θεούς.

1250 κ.εξ. Η φτερωτή Ίριδα εμφανίζεται από μηχανής, δηλαδή πάνω σε ένα είδος γερανού, με τη βοήθεια του οποίου εμφανίζονταν στο θέατρο —κυρίως στο τέλος τραγωδιών του Ευριπίδη— θεοί ή υπερφυσικά όντα που έρχονταν διασχίζοντας τον αέρα. Ο Πεισέταιρος προσπαθεί να ακινητοποιήσει την αιωρούμενη Ίριδα, η οποία παραμένει συνέχεια πάνω στη μηχανή.

1254 Βάρκα ή φακιολίτσα: Η κίνηση της μηχανής και τα φτερά, που αντιστοιχούν στα κουπιά, δικαιολογούν το πρώτο σκέλος της ερώτησης. Το δεύτερο («φακιολίτσα» —το φακίολι είναι μαντίλι που δένουν στο κεφάλι τους οι γυναίκες) υποδηλώνει ίσως ότι η Ίριδα φορούσε καπέλο.

1255-6 Σαλαμινία ή Πάραλος: Οι δύο ιερές αθηναϊκές τριήρεις που εκτελούσαν επείγουσες ειδικές αποστολές.

1264 κ.εξ. Οι γραφειοκρατικές διατυπώσεις (εμφάνιση στους αρχηγούς των καλιακούδων, σφραγίδα από τα λελέκια, άδεια για διανομή) ίσως θύμιζαν στους Αθηναίους ανάλογους περιορισμούς που ενδεχομένως είχαν επιβληθεί λόγω του πολέμου.

1265 Οι καλιακούδες αναφέρονται ως *ημεροφύλακες* (ημερήσιοι σκοποί).

Αρχαϊστικό ανάγλυφο με παράσταση του Διονύσου, 1ος αι. π.Χ.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

- να 'στε οι θεοί· η σειρά σας, μάθε το, ήρθε στους δυνατότερούς σας να υπακούτε. Μα πες· για πού πετάς, για πού αρμενίζεις;
- IP. Εγώ; Σταλμένη απ' τον πατέρα Δία, στους ανθρώπους πετώ, να πω ότι πρέπει προβάτων και βοδιών θυσίες να κάνουν στου Ολύμπου τους θεούς, και να γεμίσουν κνίσα τους δρόμους.
- 1285 [1231]
Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ
- ΠΕΙ. Τι μας λες; Σε τι είδους θεούς;
- IP. Σ' εμάς που ζούμε εκεί στα ουράνια.
- ΠΕΙ. Θεοί 'στε εσείς;
- 1290 [1235] IP. Και βέβαια· ποιος είν' άλλος;
- ΠΕΙ. Πουλιά οι θεοί 'ναι τώρα των ανθρώπων· σ' αυτά χρωστούνε να θυσιάζουν, κι όχι στο Δία· ναι, μα το Δία.
- MEΓΑΛΟ-ΣΤΟΜΕΣ ΑΠΕΙΑΕΣ
- IP. Τρελέ κι ανόητε, τρόμος η θεία οργή, μην την ταράξεις, συθέμελο μην πάει και σου γκρεμίσει το σόι η Δίκη με τσαπί του Δία κι η ασβολερή του κεραυνού του φλόγα σε κάμει στάχτη με το σπίτι σου όλο.
- 1295 [1239]
- ΠΕΙ. Άκου, μωρή· τις μπουρμπουλήθρες άσ' τες και ησύχασε. Λυδός ή Φρύγας είμαι, των λόγων σου ο μπαμπούλας να με σκιάξει; Ο Δίας, να ξέρεις, αν με παρασφίξει, φλογοφόρους αίτούς θα στείλω αμέσως και στάχτη θα του κάμω το παλάτι, το βασιλόσπιτό του· και θα ρίξω απάνω του, στα ουράνια εκεί, κάτι όρνια, πορφυροπούλια, πάνω από εξακόσια, σε λεόπαρδων τομάρια τυλιγμένα. Κάποτε κι ένας Πορφυρίωνας μόνο τον τάραξε. Και πρώτα πρώτα, εσένα της Ίριδας, κυρά-μαντατοφόρα, τα σκέλια θα σου ανοίξω, αν με θυμώσεις, που θ' απορήσεις πώς, ενώ είμαι γέρος, για τρεις ριχιές τα κότσια μου βαστάνε.
- 1300 [1244]
Ο ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ ΔΕΝ ΠΤΟΕΙΤΑΙ
- 1305 [ ]
- 1310 [1252]
«ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΙΕΡΟ ΚΑΙ ΟΣΙΟ»
- IP. Άκου τι λόγια ο πρόστυχος! Να σκάσεις.
- ΠΕΙ. Στρίβε από δω, τσακίσου, μη σε πιάσω...
- IP. Ο πατέρας γι' αυτή σου την αυθάδεια θα δεις τι θα σε κάμει.
- ΠΕΙ. Τρέμω ο δόλιος.
- 1315 [1257]

ΙΑΜΒΙΚΕΣ ΣΚΗΝΕΣ ΙΙ / Η ΙΡΙΔΑ

- 1291 Η μεταβολή έχει συντελεστεί: τα πουλιά είναι τώρα οι αποδέκτες των τιμών και των θυσιών.
- 1293 κ.εξ. Η Ίριδα μιλάει με στόμφο και ύφος τραγικό. Αντίθετα, ο Πεισέταιρος χρησιμοποιεί γενικά λόγο κοινό έως χυδαίο. Περιστασιακά ωστόσο μιμείται το ύφος της Ίριδας, για να το υπονομεύσει.
- 1296 η Δίκη (η Δικαιοσύνη): Κόρη του Δία. με το τσαπί του Δία: Εννοεί με τον κεραυνό. Η τολμηρή έκφραση, όπως και άλλες σ' αυτούς τους στίχους, προέρχεται από την τραγωδία.
- 1300 Λυδός ή Φρύγας: Και οι Λυδοί και οι Φρύγες θεωρούνταν ιδιαίτερα δειλοί.
- 1307 πορφυροπούλια (αρχ. πορφυρίωνας): Βλ. στ. 592 σχόλ.

Η Ίριδα (Τζ. Γαϊτανοπούλου). Από τον τόμο *Θέατρο Τέχνης 1942-1972*, Αθήνα 1972. [Φωτογρ.: M. Newcombe.]

- 1320 [1261] Βρε δεν τραβάς αλλού με τα φτερά σου,
κάποιο νεαρό να πας να κάμεις στάχτη;
- ΧΟ. Τους θεούς μπλοκάρουμε του Ολύμπου, [αντιστροφή]
δεν περνούνε πια απ' τη χώρα τούτη,
κι απ' τη γη θνητός κανέναν τώρα
δε θα στέλνει απάνω
- 1325 [1266] στους ολύμπιους τον καπνό της ιερής θυσίας.
ΠΕΙ. Μα ο κήρυκας που πήγε στους ανθρώπους
δε γύρισε· πολύ παράξενο είναι.
- Ο ΚΗΡΥΚΑΣ
- 1330 [1273] Πεισέταιρε, ω σοφότατε, ω μακάριε,
ω πάνσοφε, ω σπουδαίε, ω δοξασμένε,
ω τρισμακάριε... Πες να σταματήσω.
ΠΕΙ. Μίλα.
ΚΗ. Με το χρυσό στεφάνι τούτο
όλα της γης σε στεφανώνουν τα έθνη
τιμώντας τη σοφία σου.
ΠΕΙ. Όλα τα έθνη
τα ευχαριστώ. Γιατί όμως με τιμούνε;
- 1335 [1277] ΚΗ. Ω ουράνιας δοξασμένης πολιτείας
εσύ ιδρυτή, δεν ξέρεις τι μεγάλο
οι άνθρωποι σου έχουν σεβασμό, και πόσοι
τη χώρα σου θαυμάζουν. Πριν τη χτίσεις,
μια λακωνομανία τους είχε πιάσει·
δεν έτρωγαν, δεν πλένονταν, αφήναν
μακριά μαλλιά, σωκρατοφέρνανε όλοι,
κρατούσαν κοντοράβδια· τώρα αλλάξαν,
πουλομανία τούς βρήκε, είν' η χαρά τους
τρόπους πουλιών να ξεσηκώνουν σε όλα.
- 1340 [1282] Μύγες σα χάφτουν τα πουλιά πετώντας,
χαζεύουνε κι αυτοί και χάφτουν μύγες·
στο δάσκαλο όλοι στέλνουν τα παιδιά τους
κι όπως σκαλίζουν οι όρνιθες το χώμα,
κι αυτά ορνιθοσκαλίσματα μαθαίνουν.
- 1350 [1290] Απ' τη μεγάλη αυτή πουλομανία
ονόματα πουλιών πολλοί έχουν πάρει.
Μέσα στ' αλώνι κάποιας Φιλομήλας
με την Παγόνα χόρευε ο Περδίκης·
κι έξυπνοι και κουτοί πουλιά έχουν γίνει,
εκείνοι είναι ξεφτέρια, ετούτοι μπούφοι.
- 1355 [ ] Πουλομανία! Κι όσα τραγούδια λένε,
γεμάτα από πουλιά· σου τραγουδάνε

Η αντωδή (στ. 1321-1325)

(ΧΟΡΟΣ)

Η επιτυχής αντιμετώπιση της Τριδας γίνεται για τον χορό αφορμή γι' αυτό το σύντομο τραγούδι θριάμβου.

Ο Κήρυκας (στ. 1326-1370)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΚΗΡΥΚΑΣ)

Ορνιθομανία • Παρωδία

Βλ. τα εισαγωγικά στη σκηνή με την Τριδα.

- 1330** **Πες να σταματήσω:** Μετά τον καταιγισμό των έξι προσφωνήσεων, η απροσδόκητη αυτή προτροπή φαίνεται να υπογραμμίζει ότι έχουν εξαντληθεί όλες οι διαθέσιμες σχετικές προσφωνήσεις.
- 1338 κ.εξ.** Η επιθυμία για αλλαγή χαρακτήριζε τους Αθηναίους και πριν από την ίδρυση της Νεφελοκοκκυγίας.
- 1339** **λακωνομανία:** Οι Σπαρτιάτες ήταν λιτοδίαιτοι, άφηναν μακριά μαλλιά, ίσως δεν είχαν τις καλύτερες σχέσεις με την καθαριότητα και κρατούσαν χαρακτηριστικά ραβδιά (στ. 1342). Οι φιλολάκωνες της Αθήνας προσπαθούσαν να τους μιμηθούν.

Χρυσό στεφάνι κισσού από την Πιερία, μέσα 4ου αι. π.Χ.
(Δίον, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

- 1341** **σωκρατοφέρνανε:** Ο Σωκράτης φαίνεται ότι θαύμαζε τον σπαρτιατικό τρόπο ζωής και ότι, όπως οι Σπαρτιάτες, ζούσε λιτά και δεν εθεωρείτο υπόδειγμα καθαριότητας (βλ. και στ. 1628).
- 1352** **Φιλομήλας:** Η μυθική Φιλομήλα ήταν κόρη του βασιλιά της Αθήνας Πανδίωνα, την οποία οι θεοί μεταμόρφωσαν σε χελιδόνι.

- τη «γερακίνα», το «άσπρο περιστέρι»,
σειούνται οι κοπέλες ίδιες σουσουράδες
κι αλλάζουνε φιλιά σαν τα τρυγόνια.
Αυτά οι άνθρωποι κάνουν εκεί κάτω.
Ένα σου λέω: σε λίγο εδώ θα φτάσουν
αμέτρητοι, ζητώντας ν' αποκτήσουν
φτερούγες κι αίτονύχηδες να γίνουν.
- 1360** [ ] Η
ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ
- 1365** [1307] ΠΕΙ. Φτερά λοιπόν να βρείς γι' αυτούς που θά 'ρθουν.
Εμπρός, καιρό ας μη χάνουμε. Εσύ τρέξε
και γέμιζε καλάθια και κοφίνια
όλο φτερά· κι όσα μαζεύονται, έξω
να μου τα φέρνει εδώ ο Μανής. Εγώ
θα δέχομαι γραμμή τους επισκέπτες.
- 1370** [1312] ΧΟ. Σε λιγάκι οι άνθρωποι όλοι [στροφή]
μεγαλούπολη θα λεν αυτή την πόλη.
ΠΕΙ. Τυχερή μονάχα να 'ναι.
ΧΟ. Πώς την πόλη μου θαυμάζουν κι αγαπάνε!
- 1375** [1317] ΠΕΙ. Πιο σβέλτα· φέρνε γρήγορα.
ΧΟ. Μετανάστης όποιος τώρα εδώ θα 'ρθεί
θά 'βρει ό,τι καλό ποθεί·
Έρωτα, Σοφία
και την Ησυχία
- 1380** [1321] θά 'βρει την ειρηνική,
που χαμόγελα σκορπά η γλυκιά θωριά της·
θα 'ναι οι Χάριτες οι αθάνατες κοντά της.
- ΠΕΙ. Τι τεμπελιά είν' αυτή; Κουνήσου λίγο.
- 1385** [1326] ΟΙ
ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ
ΟΔΗΓΙΕΣ ΧΟ. Μα με τούτο τι θα γίνει;
Μπρος! Φτερά! Γεμίστε, φέρτε ένα κοφίνι.
ΠΕΙ. Καλέ, δώσ' του μια στην πλάτη
ΧΟ. Τι γαϊδούρι! Κοίτα κει τον ακαμάτη.
ΠΕΙ. Τεμπέλης που 'ναι ο άτιμος.
ΧΟ. Εσύ βάλε πρώτα πρώτα τα φτερά
- 1390** [1331] τούτα δω με τη σειρά·
όσα κελαηδούνε
ή μαντολογούνε,
χώρια τα θαλασσινά,
κι εξετάζοντας αυτούς που εδώ θ' αράζουν
να τους δίνεις τα φτερά που τους ταιριάζουν.
- 1395** [1334] ΠΕΙ. Μα τα γεράκια, δεν κρατιέμαι πια άλλο·
αρχιτεμπέλη, για άρπα τη, να μάθεις.

- 1358 Γνωστά νεοελληνικά δημοτικά τραγούδια («Κίνησε η γερακίνα...», «Άσπρο μου περιστέρι...»).
- 1360 **σαν τα τρυγόνια:** Τα τρυγόνια θεωρούνταν πρότυπο συντροφικής αφοσίωσης.
- 1365 Το κλίμα είναι πρόσφορο για να υπάρξει αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών των ανόμοιων ομάδων.
- 1369 **ο Μανής:** Ο δούλος (βλ. στ. 697 σχόλ.).

Εγκωμιαστικό αμοιβαίο (στ. 1371-1397)¹

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΧΟΡΟΣ)

Λυρικός διάλογος

Ο χορός, ακούγοντας τον Κήρυκα, προεξοφλεί ότι το μέλλον της Νεφελοκοκκυγίας θα είναι λαμπρό και τραγουδάει προκαταβολικά σε υψηλούς ποιητικούς τόνους εγκώμιο για την εντυχισμένη πόλη, το οποίο, όπως προβλέπει, σε λίγο θα το τραγουδούν οι πάντες (στροφή). Τις λυρικές εξάρσεις του χορού διακόπτουν οι πεζές προτροπές του Πεισέταιρου προς τον νωθρό δούλο. Στην αντιστροφή απευθύνει και ο χορός, σε διαφορετικό ύφος, προτροπές προς τους δούλους, σχολιάζει τη βραδύτητά τους και κάνει υποδείξεις προς τον Πεισέταιρο.

1378-81 Ο Έρωτας (αρχ. Πόθος) και οι Χάριτες υποβάλλουν την ιδέα μιας ειδυλλιακής κατάστασης. Η Σοφία και οι Χάριτες φαίνεται να συνδέονται με την υπεροχή της Αθήνας στη διανόηση και τις τέχνες, ενώ η αναφορά στην Ησυχία λειτουργεί κωμικά — μόνο ήσυχη δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η Νεφελοκοκκυγία.

Γιάννης Τσαρούχης,
Φτερά για την παράσταση των
Ορνίθων του Θεάτρου Τέχνης, 1959.
(Σκηνοθεσία: Κάρολος Κουν.)

1. Για τον όρο «Αμοιβαίο» βλ. σελ. 47.

Ο ΠΑΤΡΟΚΤΟΝΟΣ

«ΠΑΙΔΙ
ΜΑΛΛΑΜΑ»

- 1400 [1339] Να γινόμενον αϊτός αιθερόλαμνος,
για να πέταγα πάνω απ' τα κύματα
της γαλάζιας, της άκαρπης θάλασσας.
ΠΕΙ. Μας τα 'πε αληθινά ο μαντατοφόρος:
κάποιος εδώ σιμώνει... αϊτολογώντας.
ΠΑ. Πο πο!
Δεν έχει πράμα πιο γλυκό απ' το πέταμα.
- 1405 [1344] Έχω πουλομανία, πετάω και θέλω
να ζω μ' εσάς, οι νόμοι σας μ' αρέσουν.
ΠΕΙ. Ποιοι νόμοι; Των πουλιών πολλοί 'ναι οι νόμοι.
ΠΑ. Όλοι· προπάντων το ότι ωραίο λογιέται
να δαγκώνουν, να πνίγουν το γονιό τους.
- 1410 [1349] ΠΕΙ. Α ναι, περνά για αντρείος όποιος χτυπήσει,
ακόμα κλωσσοπούλι, το γονιό του.
ΠΑ. Γι' αυτό ποθώ να μείνω εδώ, να πνίξω
το γονιό μου και να 'χω εγώ το βιος του.
ΠΕΙ. Στων πελαργών τις στήλες είναι κι ένας
νόμος παλιός για τα πουλιά που ορίζει:
- 1415 [1353] «Σαν ξεπετάξει πια όλα τα μικρά του
ο πελαργός πατέρας θρέφοντάς τα,
αυτά χρωστούν να θρέφουν τον πατέρα.»
ΠΑ. Μου 'φεξε, αλήθεια, που ήρθα δω, αν χρωστάω
να συντηρώ και τον πατέρα τώρα.
- 1420 [1359] ΠΕΙ. Καθόλου, αγαπητέ· μια κι ήρθες όμως
με φιλικά για μας αισθήματα, άκου.
Σαν ορφανό πουλί θα σε φτερώσω
κι όχι άσκημες ορμήνιες θα σου δώσω,
1425 [1363] όμοιες μ' αυτές που από παιδί είχα μάθει.
Μη δέρνεις τον πατέρα σου· έλα πιάσε
με το ένα χέρι τούτη τη φτερούγα,
με το άλλο αυτό το νύχι· πες πως είναι
λειριό κοκόρου τούτο δω, και σύρε,
1430 [1367] γίνε στρατιώτης και φρουρός, και ζήσε
απ' το μισθό σου, κι άσε το γονιό σου
να ζει. Κι αφού σου αρέσουν κιόλα οι μάχες,
πέτα στη Θράκη απάνω και πολέμα.
ΠΑ. Σωστά όσα λες, μα το Διόνυσο, είναι
και θα σ' ακούσω.
- 1435 [1371] ΠΕΙ. Φρόνιμα θα κάμεις.

Σκηνές διεκπεραίωσης Β' (στ. 1398-1539)

α. Ο Πατροκτόνος (στ. 1398-1435)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΠΑΤΡΟΚΤΟΝΟΣ)

Χάσμα γενεών • Λυρική εισαγωγή • Θετική αντιμετώπιση

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Πατροκτόνος παρουσιάζεται «ως αντιπροσωπευτικός τύπος» (Φ.Ι. Κακριδής) πλάι στον διθυραμβογράφο Κινησία (επόμενη σκηνή) και τον Καταδότη (μεθεπόμενη σκηνή). Η ένταση στις σχέσεις των γιων με τους πατέρες προφανώς δεν ήταν μόνο θέμα αγαπητό για την κωμωδία αλλά και υπαρκτό πρόβλημα για την αθηναϊκή κοινωνία.

- 1398-400** Ο Πατροκτόνος εμφανίζεται τραγουδώντας λυρικότατους στίχους του Σοφοκλή. Στη μετάφραση οι λυρικοί στίχοι αποδίδονται με εύρυθμους ανάπαιστους.
- 1406 κ.εξ.** Η αρχαία λέξη νόμος μπορεί να έχει τη νεοελληνική σημασία (στ. 1406) ή, ιδίως όταν αναφέρεται σε πουλιά, να σημαίνει «μελωδία» (στ. 1407). Ο Πατροκτόνος επικαλείται ένα νόμο και ο Πεισέταιρος του παρουσιάζει τον αντίθετό του. (Σε κάθε λόγο υπάρχει και ο αντίλογος, δίδασκαν οι σοφιστές.)
- 1408-11** Ένα από τα «πλεονεκτήματα» που αναφέρθηκαν στη «διαφήμιση» της ζωής με τα πουλιά ήταν ότι θα μπορούσε κανείς να δέρνει τον πατέρα του (στ. 799-801). Στην Αθήνα του 5ου αιώνα η νομοθεσία του Σόλωνα προέβλεπε αυστηρότατες ποινές (στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων) για τους γιους που κακοποιούσαν ή παραμελούσαν τους γονείς τους.

Νόμισμα της Σικυώνας
(στατήρας), περ. 420 π.Χ.
(Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.)

- 1423** **σαν ορφανό:** Το πρότυπο είναι και πάλι η Αθήνα. Η πόλη της Αθήνας φρόντιζε ως την ενηλικίωσή τους τους γιους εκείνων που είχαν πέσει στον πόλεμο. Τη χρονιά που ενηλικιώνονταν γινόταν, στο πλαίσιο των Μεγάλων Διονυσίων, τιμητική παρουσίαση των ορφανών γιων, οι οποίοι φορούσαν πανοπλία που τους είχε χαρίσει η πόλη.
- 1426-8** Είναι πιθανό ότι ο Πεισέταιρος δίνει στον νεαρό επίδοξο πατροκτόνο ασπίδα («φτερούγα»), ξίφος ή δόρυ («νήχ») και περικεφαλαία («λειρί»).
- 1433** **στη Θράκη:** Η αρχαία Θράκη κάλυπτε και μέρος της σημερινής (ανατολικής) Μακεδονίας. Οι Αθηναίοι είχαν συμφέροντα στην περιοχή. Το θέμα πρέπει να ήταν επίκαιρο όταν παίζονταν οι *Ορνίθες*.

ΚΙΝΗΣΙΑΣ

- ΓΕΥΣΗ ΑΠΟ ΔΙΘΥΡΑΜΒΟ
- Ω, με φτερούγες ανάλαφρες πάω για τον Όλυμπο,
κι όπως πετώ, μουσικόδρομους πάντα καινούριους...
- ΠΕΙ. Φορτίο φτερά χρειάζομαστε για τούτον.
ΚΙ. ακολουθώ με μυαλό και κορμί που ποτέ δε δειλιάζουν.
- 1440 [1377] ΠΕΙ. Ω, χαίρε, Κινησία, κουφόξυλό μου.
Πώς το κουτσό εδώ πόδι κυκλοφέρεις;
ΚΙ. Θέλω πουλί, θέλω αηδόνι να γίνω γλυκόλαλο.
ΠΕΙ. Κόψε τις μελωδίες και πες τι θέλεις.
ΚΙ. Θέλω να με φτερώσεις, να πετάξω
στους αιθέρες ψηλά, κι από τα νέφη
1445 [1383-4] πρωτόφαντους διθύραμβους ν' αρπάξω,
χιονοδαρμένους κι αεροσαλεμένους.
ΠΕΙ. Οι διθύραμβοι πιάνονται απ' τα νέφη;
ΚΙ. Ναι, κρέμεται από χει η δική μας τέχνη.
- 1450 [1388] Των διθυράμβων είναι αιθέρια η λάμψη,
σκοτεινή, μαυρογάλαζο ένα φέγγος,
φτεροσάλευτη· για άκου, να το νιώσεις.
ΠΕΙ. Δεν είναι ανάγκη.
ΚΙ. Θεσ δε θεσ, θ' ακούσεις.
Για σε όλον θα ιστορήσω τον αέρα.
- 1455 [1393] Ω εσείς μορφές των πετούμενων,
των αιθερόδρομων,
των μακρολαίμικων...
ΠΕΙ. Οοοόπ!
ΚΙ. όπως πηδώ μες στο πλάνο μου τρέξιμο, να 'τανε
1460 [1396] με των ανέμων να πάω τις πνοές...
ΠΕΙ. Θα κόψω τις πνοές σου, μα το Δία.
ΚΙ. μια προς το νότο ακλουθώντας το δρόμο,
μια στο βοριά το κορμί μου ζυγώνοντας,
την αυλακιά τ' ουρανού την αλίμενη σκίζοντας.
- 1465 [1401] Γέρο, σοφή κι ωραία η σκέψη σου ήταν.
ΠΕΙ. Σε κάνω φτεροσάλευτο· δε θέλεις;
ΚΙ. Πώς φέρνεσαι έτσι στον ποιητή, που κύκλιους
χορούς γυμνάζει κι οι φυλές μαλώνουν
ποια να τον πρωτοπάρει;
ΠΕΙ. Θεσ να μείνεις
- 1470 [1405] κοντά μας και Χορό να προγυμνάσεις
από πετούμενα όρνια; Κεκροπίδα
φυλή, και χορηγός ο Λεωτροφίδης.
ΚΙ. Το βλέπω, με γελάς, μα εγώ, να ξέρεις,
με πείσμα θα επιμείνω, ώσπου να πάρω
1475 [1409] φτερά και να πετάω μες στον αέρα.

β. Ο Κινησίας (στ. 1436-1475)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΚΙΝΗΣΙΑΣ)

**Λυρική εισαγωγή • Υπαρκτό πρόσωπο • Διακωμώδηση • Μουσική
• Χορός • Παρωδία διθυράμβου • Αποπομπή**

Ο Κινησίας, όπως και προηγουμένως ο Μέτωνας, είναι υπαρκτό πρόσωπο. Πρόκειται για τον γνωστό διθυραμβογράφο που έζησε στα τέλη του 5ου και στις αρχές του 4ου αιώνα. Διακωμωδείται επανειλημμένα, μεταξύ άλλων, για την εμφάνισή του (υπερβολικά λεπτός), τη συμπεριφορά του (δειλός) και τους μουσικούς νεωτερισμούς του στον χώρο του διθυράμβου, ο οποίος, από λατρευτικό άσμα προς τιμήν του Διονύσου, που ήταν αρχικά, την εποχή αυτή είχε εξελιχθεί σε χώρο της μουσικής πρωτοπορίας και των κάθε λογής πειραματισμών.

- 1436** Ο Κινησίας εμφανίζεται στη σκηνή τραγουδώντας λυρικούς στίχους. Ο πρώτος στίχος προέρχεται από τον μεγάλο λυρικό ποιητή του 6ου αιώνα Ανακρέοντα και πιθανώς ήταν γνωστός στο κοινό. Τραγουδιστά εκφέρονται οι στ. 1436-7, 1439, 1442, 1454-7, 1459-60. Στη μετάφραση οι λυρικοί αυτοί στίχοι του πρωτοτύπου αποδίδονται με δακτυλικό μέτρο.
- 1438** **Φορτίο:** Έχει να καλύψει πετώντας τόσους (μουσικούς) δρόμους.
- 1440** **κουφόξυλό μου:** Το ξύλο της κουφοξυλιάς είναι πολύ ελαφρύ.
- 1441** **το κουτσό... πόδι:** Αναφορά στα πολύ λεπτά πόδια του Κινησία, στο μέτρο των στίχων 1437 και 1439, το οποίο (στο πρωτότυπο) φαίνεται προβληματικό, και ίσως στην τάση των διθυραμβογράφων να χρησιμοποιούν συχνά περιφράσεις με τη λέξη «πόδι». **κυκλοφέρνεις:** Αναφορά στους κυκλικούς διθυραμβικούς χορούς (βλ. στ. 1467-9 σχόλ.) και στις κυκλικές χορευτικές κινήσεις που φαίνεται ότι κάνει ο Κινησίας.
- 1445 κ.εξ.** Τους διθυραμβογράφους τους αντιμετώπιζαν ως αερολόγους και αιθεροβάμονες. Οι ίδιοι πίστευαν ότι αποτελούν πρωτοπορία και φρόντιζαν να υπογραμμίζουν τον πρωτοποριακό χαρακτήρα της ποίησης και της μουσικής τους.
- 1455-7** Τα σύννεφα που κινούνται παρομοιάζονται με πουλιά που πετούν. Χαρακτηριστικό του στομαφώδους ύφους του διθυράμβου ήταν τα νεόκοπα σύνθετα επίθετα.
- 1465** Ειρωνικό σχόλιο για κάτι που του έκανε ο Πεισέταιρος — ίσως άδειασε πάνω του ένα καλάθι φτερά.
- 1467-9** Οι διθυραμβικοί χοροί ήταν οι κατεξοχήν κυκλικοί χοροί. Γι' αυτό ονομάζονταν και απλώς *κύκλιοι*. Καθμία από τις δέκα αθηναϊκές φυλές συμμετείχε στα Μεγάλα Διονύσια με δύο διθυραμβικούς χορούς, έναν χορό *ανδρών* και έναν *παίδων* (αγοριών, εφήβων). Κάθε χορός είχε 50 μέλη. Οι κορυφαίοι διθυραμβογράφοι πρέπει να ήταν περιζήτητοι, από τη στιγμή που το ενδιαφέρον για τη νίκη ήταν μεγάλο. Ο Κινησίας αιφνιδιάζεται από την αντίθεση που διαπιστώνει στην αντιμετώπισή του από τον Πεισέταιρο σε σχέση με την αντιμετώπισή του από τους Αθηναίους.
- 1471** **Κεκροπίδα:** Το όνομα της φυλής (από τον μυθικό βασιλιά της Αθήνας Κέκροπα) θυμίζει ονόματα ή φωνές πουλιών.
- 1472** **χορηγός ο Λεωτροφίδης:** Ο Λεωτροφίδης, ο οποίος αργότερα έγινε στρατηγός, ήταν υπερβολικά λεπτός — όπως και ο Κινησίας. Για τους χορηγούς βλ. σελ. 14.

Ο Σιληνός, που ονομάζεται ΔΙΘΥΡΑΜΦΟΣ, παίζει τη λύρα. (Σχεδιαστική απόδοση παράστασης σε αττικό ερυθρόμορφο αγγείο.)

Ο ΚΑΤΑΔΟΤΗΣ

ΕΝΑ
«ΜΠΟΥΜΠΟΥΚΙ»
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

- Ω, τι πουλιά να 'ναι αυτά τα φτωγά,
τα παρδαλόφτερα;
Πες, χελιδόνι μου εσύ, παρδαλό μακροφτέρουγο.
- 1480 [1414] ΠΕΙ. Κακός μπελάς μάς έχει ξεφυτρώσει.
Να κι άλλος· μουρμουρίζοντας ζυγώνει.
ΚΑ. Το ξαναλέω: Παρδαλό μακροφτέρουγο.
ΠΕΙ. Για τη στολή του αυτός θα τραγουδάει·
πολλά θα του χρειαστούνε χελιδόνια.
ΚΑ. Ποιος δίνει εδώ φτερά στους επισκέπτες;
- 1485 [1419] ΠΕΙ. Εγώ· μονάχα λέγε τι σου λείπει.
ΚΑ. Φτερά, φτερά· και μη ρωτήσεις άλλο.
ΠΕΙ. Λες να πετάξεις ίσια στην Πελλήνη;
ΚΑ. Όχι, καλέ· σπιουνάρω τους νησιώτες
και τους κάνω μηνύσεις...
ΠΕΙ. Μωρέ μπράβο
επάγγελμα!
- 1490 [1424] ΚΑ. και δίκες ξεφαχνίζω.
Θέλω λοιπόν φτερά, να τρέχω γύρω
στις πόλεις και να κάνω τις μηνύσεις.
ΠΕΙ. Τη μήνυση την κάνεις πιο επιδέξια
με τα φτερά;
- 1495 [1427] ΚΑ. Καλέ όχι, μα ξεφεύγω
τους πειρατές· και πίσω θα γυρίζω
παρέα με γεραμούς, με το στομάχι
γεμάτο πλήθος δίκες για σαβούρα.
ΠΕΙ. Αυτή λοιπόν είν' η δουλειά σου; Πες μου,
σπιουνάρεις τους συμμάχους; Τόσο νέος!
- 1500 [1432] ΚΑ. Τι να κάνω; Δεν έμαθα να σκάβω.
ΠΕΙ. Υπάρχουν δουλειές τίμιες για ένα νέο
να βγάξει το ψωμί του, μ' έναν τρόπο
πιο δίκιο, αντί να υφαίνει τέτοιες δίκες.
ΚΑ. Άσε τις συμβουλές και φτέρωνέ με.
- 1505 [1437] ΠΕΙ. Μα σε φτερώνω με όσα τώρα λέω.
ΚΑ. Με λόγια εσύ φτερώνεις τους ανθρώπους;
ΠΕΙ. Ναι, με τα λόγια αναφτερώνονται όλοι.
ΚΑ. Όλοι;
ΠΕΙ. Μα ναι. Οι πατέρες στα κουρεία
δεν ακούς πώς μιλούν για τα παιδιά τους;
- 1510 [1442] «Το νου του γιου μου ο τάδε με τα λόγια
τον έχει αναφτερώσει για ιππασία.»
Και κάποιος άλλος λέει για το δικό του:
«Ο νους του αναφτερώθηκε, πετάει

γ. Ο Καταδότης (στ. 1476-1539)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΚΑΤΑΔΟΤΗΣ)

Αθηναϊκό φαινόμενο • Λυρική εισαγωγή • Αποπομπή

Ο αρχαίος όρος είναι συκοφάντης (περίπου: καταδότης και εκβιαστής). Οι συκοφάντες ήταν ένα χαρακτηριστικό αθηναϊκό φαινόμενο. Ενεργούσαν κυρίως με δύο τρόπους: Η υπέβαλλαν μηνύσεις και, σε περίπτωση καταδίκης, έπαιρναν νόμιμα ένα όχι ασήμαντο ποσό ή εκβίαζαν τα θύματά τους με την απειλή ότι θα τους υπέβαλλαν μήνυση και τους αποσπούσαν χρήματα. Την εποχή του Αριστοφάνη είχαν εξελιχθεί σε μάστιγα της δημόσιας ζωής.

1476-8 Ελαφρώς παραλλαγμένοι στίχοι του Αλκαίου, του μεγάλου λυρικού ποιητή από τη Λέσβο (περ. 600 π.Χ.).

1482-3 Το νόημα δεν είναι απολύτως σαφές. Ίσως εννοεί ότι το ρούχο που φοράει ο Καταδότης είναι «παρδαλό» από τα πολλά μπαλώματα. Με ένα τέτοιο ρούχο χρειάζεται «πολλά... χελιδόνια» που θα φέρουν γρήγορα την άνοιξη.

1487 Σε ιππικούς αγώνες που γίνονταν στην Πελλήνη της Αχαΐας δίνονταν ως έπαθλο μάλλινες χλαίνες.

1488-9 τους νησιώτες: Πρόκειται για τους συμμάχους των Αθηναίων στα νησιά του Αιγαίου. Υποθέσεις στις οποίες εμπλέκονταν Αθηναίοι και σύμμαχοι εκδικάζονταν στην Αθήνα.

1497 Βλ. στ. 1188 σχόλ.

1508 στα κουρεία: Οι Αθηναίοι, οι οποίοι δεν είχαν τους τόπους συναντήσεων που έχουμε εμείς, συχνά περνούσαν την ώρα τους στα κουρεία.

1510 ο τάδε: Στο πρωτότυπο αναφέρεται συγκεκριμένο όνομα.

Αλέκος Φασιανός, *Θαλασσινό* (2000).

- στη σύνθεση δραμάτων.»
- ΚΑ. Με τα λόγια
λοιπόν αναφτερώνονται;
- 1515 [1446] ΠΕΙ. Και βέβαια·
τα λόγια ξεσηκώνουνε τη σκέψη
κι εξυψώνουν τον άνθρωπο· με λόγια
καλά θέλω κι εγώ να σε φτερώσω
προς ένα τίμιο επάγγελμα.
- ΚΑ. Δε θέλω.
- ΠΕΙ. Τι θες λοιπόν;
- 1520 [1451] ΚΑ. Το σόι μου δεν ντροπιάζω.
Πάππου προς πάππου απ' τη σπιουνιά εμείς ζούμε.
Με αφιές λαφριές φτερούγες φτέρωσέ με
πετρίτη ή γερακιού, να καταγγέλλω
συμμάχους, να πετώ να υποστηρίζω
τη μήνυσή μου εδώ, και να πετάω
ξανά για κει.
- ΠΕΙ. Μπαίνω στο νόημα· θέλεις,
πριν ο νησιώτης φτάσει στην Αθήνα,
να καταδικαστεί.
- ΚΑ. Στο νόημα μπήκες.
- 1530 [1460] ΠΕΙ. Αυτός για δω αρμενίζει, στο νησί του
πετάς εσύ κι αρπάζεις τα λεφτά του.
ΚΑ. Αυτό είναι· πρέπει να 'μαι τέλεια σβούρα.
ΠΕΙ. Σε νιώθω, σβούρα. Κι έχω, αλήθεια, κάτι
πανέμορφες της Κέρκυρας φτερούγες.
ΚΑ. Οχ, βούρδουλας!
- ΠΕΙ. Καθόλου· είναι φτερούγες·
1535 [1465] μ' αυτές αμέσως θα σε κάμω σβούρα.
ΚΑ. Οχ οχ.
ΠΕΙ. Κάμε φτερά και στρίβε· χάσου,
γχεμίσου. Θα σου βγει ξινή, κι αμέσως,
αυτή σου η στρεψοδικοπανουργία.
Μαζεύτε τα φτερά και πάμε μέσα.
- 1540 [1470] ΧΟ. Καθώς πετούμε εδώ κι εκεί
καινούρια πράγματα είδαμε,
παράξενα κι απίστευτα.
Είν' ένα δέντρο αλλόκοτο
απ' την Καρδιά πολύ μακριά
και τ' όνομά του Κλεώνυμος·
1545 [1475] δεν ωφελεί σε τίποτα
κι είναι ψηλό κι είναι δειλό.

[στροφή]

- 1521 Συνήθως επικαλείται κανείς την οικογενειακή παράδοση για θετικά πράγματα.
- 1533 **της Κέρκυρας φτερούγες:** Ο Πεισέταιρος έχει στο χέρι του ένα κερκυραϊκό μαστίγιο. Τα φοβερά αυτά μαστίγια είχαν δύο λουριά, λαβή από ελεφαντόδοντο και ήταν μεγάλα.

«Κάμε φτερά και στρίβε· χάσου, / γκρεμίσου.» (Ορν. 1536-7).
(Σχεδιαστική απόδοση παράστασης σε καβειρικό αγγείο από τη Θήβα.)

Το σκωπτικό στάσιμο (στ. 1540-1563)

(ΧΟΡΟΣ)

**Σκωπτικό περιεχόμενο • Ονομαστικές αναφορές
• Αποκοπή από τα διαδραματιζόμενα**

Ανάμεσα στην αποπομπή του Καταδότη (στ. 1539) και στην Έξοδο (στ. 1788 κ.εξ.) μεσολαβούν 250 στίχοι. Στο διάστημα αυτό ο χορός, στον οποίο ανήκει περίπου το 1/5 των στίχων, ουδέποτε εμπλέκεται σε διάλογο με οποιονδήποτε. Τραγουδάει όλες κι όλες τρεις φορές, και μάλιστα πάντα στο τέλος σκηνών: το στάσιμο (στ. 1540-63) ακολουθεί μετά τη σκηνή με τον Καταδότη, η στροφή (στ. 1625-38) μετά τη σκηνή με τον Προμηθέα, η αντιστροφή (1774-87) μετά την πρεσβεία των θεών. Οι ομοιότητες ανάμεσα στις τρεις παρεμβολές του χορού είναι πολλές: είναι όλες γραμμένες στο ίδιο μέτρο (τροχαϊκό στο πρωτότυπο, ιαμβικό στη μετάφραση), έχουν παρόμοιο περιεχόμενο (σκωπτικό με ονομαστικές αναφορές) και δεν συνδέονται ιδιαίτερα με την υπόθεση του έργου.

Στο παρόν στάσιμο διακωμωδείται ο πολιτικός Κλεώνυμος (στροφή) και ο κακοποιός «Ορέστης» (αντιστροφή).

- 1544 **Καρδιά** (αρχ. Καρδιά): Ελληνική αποικία σε στρατηγική τοποθεσία στη θρακική Χερσόνησο. Το όνομά της επιτρέπει στον Αριστοφάνη να αναφερθεί, μία ακόμη φορά, στη δειλία του πολιτικού Κλεώνυμου (δεν έχει καρδιά), ο οποίος διακωμωδείται συχνά ως δειλός, συκοφάντης, ρίψασις και μεγαλόσωμος (βλ. και στ. 319 σχόλ.).

ΟΡΝΙΘΕΣ

- 1550 [1480] Πάντα την άνοιξη πετά
βλασάρια συκοφαντικά
και, σαν πλακώσει η χειμωνιά,
οι ασπίδες του φυλλορροούν.
- 1555 [1486] Κι είναι μια χώρα μακρινή [αντιστροφή]
στα σύνορα της σκοτεινιάς,
γυμνή από φέγγος λυχναριού·
άνθρωποι κι ήρωες τρων εκεί
μαζί και συντροφεύονται,
μα την ημέρα μοναχά·
το βράδυ τέτοιο αντάμωμα
είναι πολύ επικίνδυνο·
- 1560 [1490/1] τη νύχτα, αν σμίξει ένας θνητός
με τον ήρωα Ορέστη,
αυτός τον κάνει τ' αλατιού
και τον αφήνει ολόγυμνο.

ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ

- Ο ΤΙΤΑΝΑΣ
ΠΟΥ ΤΡΕΜΕΙ
- 1565 [1495] ΠΕΙ. Του Δία το μάτι απάνω μου, αχ, μην πέσει.
Πού βρίσκειται ο Πεισέταιρος;
Τι πράμα,
καλέ, είν' αυτό; Πώς έτσι σκεπασμένος;
ΠΡ. Κανένα θεό από πίσω μου μη βλέπεις;
ΠΕΙ. Κανένα. Μα ποιος είσαι;
ΠΡ. Τι ώρα να 'ναι;
ΠΕΙ. Λιγάκι περασμένο μεσημέρι.
Αλλά ποιος είσαι;
- 1570 [1500] ΠΡ. Δειλινό ή βραδάκι;
ΠΕΙ. Άνοστος είσαι.
ΠΡ. Κι ο καιρός πώς είναι;
Καλοκαιριάζει ο Δίας ή συννεφιάζει;
ΠΕΙ. Να σκάσεις.
ΠΡ. Τότε βγάζω την κουκούλα.
ΠΕΙ. Ω φίλε Προμηθέα!
ΠΡ. Σιγά, μη σκούζεις.
ΠΕΙ. Μα τι είναι;
- 1575 [1505] ΠΡ. Μη με λες με τ' όνομά μου·
ο Δίας εδώ αν με δει, με καταστρέφεις.
Για να σου πω τι γίνεται εκεί πάνω,
κρύβε μου το κεφάλι με το σκιάδι,
από ψηλά οι θεοί να μη με βλέπουν.
- 1580 [1510] ΠΕΙ. Μωρέ, μωρέ·

- 1552** **μια χώρα μακρινή:** Τελικά αποδεικνύεται ότι αυτοί οι μακρινοί τόποι, όπου συναντάει κανείς παράξενα πράγματα, βρίσκονται μέσα στην Αθήνα ή στις παρυφές της.
- 1555 κ.εξ.** Για τους αρχαίους οι ήρωες ήταν συνήθως νεκροί του ηρωικού παρελθόντος και κατείχαν θέση ενδιάμεση ανάμεσα στους θεούς και τους ανθρώπους. Οι ήρωες συνδέονται με συγκεκριμένο τόπο — συχνά τάφο — και ο χώρος επιρροής τους είναι περιορισμένος. Οι άνθρωποι λάτρευαν κατά τόπους τους ήρωες. Η κυριότερη λατρευτική εκδήλωση ήταν τα γεύματα, στα οποία εθεωρείτο ότι συμμετείχαν και οι ίδιοι οι ήρωες. Πίστευαν ότι ένας ήρωας ήταν δυνατό να εμφανιστεί ζωντανός σε έναν άνθρωπο. Μια τέτοια συνάντηση, ιδίως νυχτερινή, μπορούσε να είναι άκρως επικίνδυνη — υπήρχε η αντίληψη ότι προκαλούσε παράλυση.
- 1561** **τον ήρωα Ορέστη:** Ο Ορέστης, ο γιος του Αγαμέμνονα, λατρευόταν ως ήρωας. Για λόγους που δεν γνωρίζουμε, το όνομα «Ορέστης» το είχαν δώσει σε κάποιον κακοποιό (ή κάποιους κακοποιούς), που έκανε επιθέσεις τη νύχτα και άρπαζε τα ρούχα από τα θύματά του.

Η αναμέτρηση με τους θεούς (στ. 1564-1773)

Ο Πεισέταιρος αρχικά αντιμετώπισε τα πουλιά (Πολεμική σκηνή), στη συνέχεια τους κάθε λογής επισκέπτες και τώρα, στο τελικό στάδιο, θα αναμετρηθεί με τους θεούς. Η αναμέτρηση με τους θεούς περιλαμβάνει τη σκηνή με τον Προμηθέα (στ. 1564-1624) και την πρεσβεία των θεών (στ. 1639-1773). Η πρώτη από τις δύο αυτές σκηνές λειτουργεί ως εισαγωγή για τη δεύτερη. Ως προς τη δομή η αναμέτρηση με τους θεούς αποτελεί μία ενότητα που έχει τη μορφή ιαμβικής συζυγίας (ιαμβική σκηνή + ωδή → ιαμβική σκηνή + αντωδή).

α. Ο Προμηθέας (στ. 1564-1624)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ)

Παρωδία μύθου

Ο Προμηθέας περιγράφει τη δραματική κατάσταση που επικρατεί στον χώρο των θεών από τότε που στάματησαν οι θυσίες, προαναγγέλλει την άφιξη αντιπροσωπίας των θεών και υποδεικνύει στον Πεισέταιρο να απαιτήσει από τον Δία το σκήπτρο και τη Βασίλεια (στ. 1607 σχόλ.)

- 1564 κ.εξ.** Ο Τιτάνας Προμηθέας τιμωρήθηκε ανελέητα από τον Δία, επειδή έκλεψε από τους θεούς τη φωτιά και τη χάρισε στους ανθρώπους. Γι' αυτό εμφανίζεται στη σκηνή με καλυμμένο το πρόσωπο και παίρνει όλες τις προφυλάξεις ώστε να μην τον εντοπίσει ο Δίας.
- 1573** **Να σκάσεις (αρχ. οἴμωζε μεγάλη):** Το αρχαίο κείμενο (οἴμωζε = βόγγα) δείχνει ότι τον χτυπάει και μάλιστα δυνατά (μεγάλα).
- 1578** **σκιάδι:** Κατασκευή παρόμοια με ομπρέλα για να προστατεύει από τον ήλιο (σκιά → σκιάδι). Μπορούσε να ανοίγει και να κλείνει.

- μας ήρθες με προμήθεια ωραίες ιδέες.
Χώσου από κάτω και με θάρρος μίλα.
- ΠΡ. Άκου λοιπόν.
ΠΕΙ. Μπρος, μίλα και σ' ακούω.
ΠΡ. Εόφλησε ο Δίας.
ΠΕΙ. Τι; ξόφλησε; από πότε;
- 1585** [1515] Αφότου τον αέρα εσείς με τείχος
τον κλείσατε. Από τότε δεν προσφέρει
στους θεούς κανέναν άνθρωπος θυσία,
κνίσσα ψητού δεν ήρθε πια εκεί πάνω
καμιά σ' εμάς, σα να 'ναι Θεσμοφόρια,
νηστεύουμε· γυμνοί οι βωμοί· κι οι βάρβαροι
θεοί σαν Ιλλυριοί απ' την πείνα σκούζουν
και με στρατό το Δία, λέει, θα χτυπήσουν
από ψηλά, αγορές αν δεν ανοίξει,
για να μπάσουν εντόσθια λιανισμένα.
- 1590** [1520] ΠΕΙ. Μα κι άλλοι θεοί από πάνω σας υπάρχουν,
βάρβαροι;
ΠΡ. Φυσικά· ο Εξηκεστίδης
ποιον τότε θα είχε ρίζα της γενιάς του;
ΠΕΙ. Κι αυτούς τους θεούς τους βάρβαρους, για πες μου,
πώς τους λεν;
ΠΡ. Τριβαλλούς.
ΠΕΙ. Καταλαβαίνω·
1600 [ ] αυτοί θα τριβελίζουνε τον κόσμο.
ΠΡ. Πολύ σωστά· μόνο άκου την ουσία:
Φιλίας αποκρισάριους θα σας στείλουν
ο Δίας κι οι Τριβαλλοί· σε λίγο φτάνουν·
μα εσείς μη συμφωνήσετε, αν ο Δίας
δε δώσει πίσω στα πουλιά το σκήπτρο
κι αν δε σου δώσει εσένα για γυναίκα
τη Βασίλεια.
- ΠΕΙ. Και ποια είναι η Βασίλεια;
ΠΡ. Μια πανώρια κοπέλα που επιβλέπει
τον κεραυνό του Δία, μα κι όλα τ' άλλα·
1610 [1539/40] πολιτική κι εφαρμογή των νόμων
πολεμική και σωφροσύνη, στόλο,
δημόσιο θησαυρό, μισθοδοσία.
ΠΕΙ. Την έχει για οικονόμα σε όλα;
ΠΡ. Σε όλα.

1600 τριβελίζουνε: βασανίζουν, ταλαιπωρούν.

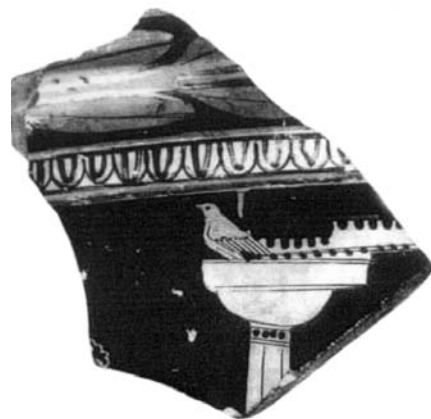
- 1589 Θεσμοφόρια:** Μεγάλη πανελλήνια γιορτή προς τιμήν της Δήμητρας και της Περσεφόνης, στην οποία συμμετείχαν μόνο παντρεμένες γυναίκες. Στην Αθήνα γιορτάζονταν στα τέλη Οκτωβρίου και ο εορτασμός διαρκούσε τρεις ημέρες. Τη δεύτερη ημέρα οι συμμετέχουσες νήστευαν — γι' αυτό η συγκεκριμένη ημέρα ονομαζόταν «Νηστεία».
- 1591 σαν Ιλλυριοί:** Βαρβαρικά φύλα που κατοικούσαν στις νότιες περιοχές της σημερινής Αλβανίας και της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (πάνω από τους Έλληνες). Καθώς δεν ασχολούνταν ιδιαίτερα με τη γεωργία, όταν τους πίεζε η πείνα, έκαναν επιδρομές προς τον Νότο. Οι πολεμοχαρείς Ιλλυριοί πρέπει να ήταν γνωστοί και για τις πολεμικές κραυγές τους, που ενέβαλλαν φόβο.
- 1597 ρίζα της γενιάς του** (αρχ. *πατρῶος* [θεός]): Κάθε γνήσιος Αθηναίος πολίτης είχε τον *πατρῶο* (πατρικό) θεό του, τον Απόλλωνα *πατρῶν*. Ο «βάρβαρος» Εξηκεστίδης (βλ. στ. 12 σχόλ.) δεν μπορεί παρά να είχε και βάρβαρο *πατρῶο* θεό.
- 1599 Τριβαλλούς:** Θρακική φυλή που ζούσε κυρίως σε περιοχές της σημερινής δυτικής Βουλγαρίας. Οι Τριβαλλοί, που ήταν σύμμαχοι των Αθηναίων, θεωρούνταν το άκρον άωτον της βαρβαρότητας και του έκνομου βίου.
- 1607 Βασιλεία** (αρχ. *Βασίλεια* = βασίλισσα): Μορφή επινοημένη από τον Αριστοφάνη, η οποία του επιτρέπει να παρουσιάσει τον θρίαμβο του Πεισέταιρου στην Έξοδο ως ευφρόσυνη γαμήλια γιορτή.
- 1610-2** Οι θεατές του Αριστοφάνη, ακούγοντας αυτόν τον κατάλογο, δεν θα δυσκολεύονταν να αναγνωρίσουν συνθήματα των συντηρητικών (π.χ. εφαρμογή των νόμων) και των ακραίων δημοκρατών (π.χ. μισθοδοσία).

Μακέτα του Απόστολου Βέττα για το σκηνικό των *Ορνίθων* (Θεατρική Διαδρομή, 1984).

- 1615 [1544] Όλα δικά σου, εσύ αν την παραλάβεις.
Γι' αυτό ήρθα δω, να σ' ορμηνέψω· φίλος
πάντα είμαι των ανθρώπων.
- ΠΕΙ. Σου χρωστούμε
τη φωτιά που μας ψήνει τα σουβλάκια.
- ΠΡ. Ναι, κι όλους τους θεούς μισώ, όπως ξέρεις.
- ΠΕΙ. Ναι, των θεών το μίσος βέβαια το 'χεις.
Είσαι ένας γνήσιος Τίμωνας.
- 1620 [1549] ΠΡ. Μα δώσ' μου
το σκιάδι, για να τρέξω πάλι πίσω,
ώστε, αν με δει από πάνω ο Δίας, να μοιάζω
με συνοδό κανιστροφόρας.
- ΠΕΙ. Πάρε
κι ένα σκαμνί και γίνε σκαμνοφόρος.
- 1625 [1553] ΧΟ. Κοντά στους Ισχιοπόδηδες [στροφή]
είναι μια λίμνη· ανακαλεί
εκεί ο Σωκράτης τις ψυχές,
πάντ' άλουστος και βρόμικος.
Πήγε κι ο Πείσαντρος εκεί,
για νά 'βρει την ψυχούλα του,
που πριν πεθάνει του 'φυγε.
Τι αρνί; Καμήλα για σφαχτό
είχε· της κόβει το λαιμό
και στέκεται παράμερα
σαν Οδυσσέας· και τότε, να,
καμήλας αίμα για να πει
μια νυχτερίδα πρόβαλε·
ο Χαιρεφώντας δηλαδή.

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ
ΣΕ ΡΟΛΟ
ΟΔΥΣΣΕΑ

Περιστέρι πάνω σε δωρικό κιονόκρανο. Θραύσμα
ερυθρόμορφου κρατήρα των κλασικών χρόνων.
(Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.)

- 1620** **Τίμωνας:** Ο μισάνθρωπος κατεξοχήν. Δεν γνωρίζουμε αν ήταν υπαρκτό πρόσωπο στην Αθήνα του 5ου αιώνα ή μορφή του θρύλου. Όπως ο Τίμωνας μισούσε τους ανθρώπους, έτσι ο Προμηθέας μισούσε τους θεούς.
- 1523** **κανιστροφόρας** (αρχ. *κανηφόρος*): Έτσι ονομάζονταν τα ανύπαντρα κορίτσια από αριστοκρατικές αθηναϊκές οικογένειες τα οποία αναλάμβαναν τιμητικά να μεταφέρουν σε θρησκευτικές πομπές το *κανόν* (κάνιστρο), που περιείχε τα απαραίτητα για τη θυσία. Την *κανηφόρο* τη συνόδευε κόρη μετοίκου που κρατούσε το σκιάδι. Μία ακόμη συνοδός ίσως κρατούσε ένα σκαμνί.

Σκωπτικό άσμα [στροφή] (στ. 1625-1638)

(ΧΟΡΟΣ)

Σκωπτικό περιεχόμενο • Ονομαστικές αναφορές
• Αποκοπή από τα διαδραματιζόμενα

Βλ. τα εισαγωγικά στο Σκωπτικό στάσιμο (στ. 1540-1563). Διακωμωδείται ο Σωκράτης, ο μαθητής του Χαιρεφώντας και ο πολιτικός Πείσαντρος.

- 1625** **Ισκιόποδηδες** (αρχ. *Σκιάποδες*): Μυθικός λαός που ζούσε κοντά στον Ισημερινό. Οι Σκιάποδες χρησιμοποιούσαν τα πελώρια πέλματά τους για να προστατεύονται από τον ήλιο (σαν σκιάδι).
- 1626** **μια λίμνη:** Χώρος κατάλληλος για νεκρομαντεία. Το πλαίσιο είναι εξωτικό, αλλά τα πρόσωπα που σατιρίζονται είναι γνωστοί διανοούμενοι και πολιτικοί της Αθήνας.
- 1626-8** Ο ρυπαρός Σωκράτης (βλ. στ. 1341 σχόλ.), ο οποίος, όταν δίδασκε, μιλούσε συχνά για την ψυχή, παρουσιάζεται εδώ σαν άλλος Οδυσσεύς (*Οδύσσεια λ*) που προσφέρει θυσία για να εμφανιστούν οι ψυχές των νεκρών.
- 1629** **Πείσαντρος:** Γνωστός Αθηναίος πολιτικός. Αρχικά ήταν με τους δημοκρατικούς, αργότερα όμως πρωτοστάτησε στο ολιγαρχικό πραξικόπημα του 411 π.Χ. Διακωμωδείται, μεταξύ άλλων, ως δειλός (συχνά), λαίμαργος και γιγαντόσωμος — γι' αυτό και το ζώο που θυσιάζει (καμήλα) έχει ανάλογες διαστάσεις και «αρετές».

Πυξίδα του 6 αι. π.Χ.
με παράσταση πουλιών.
(Ρόδος, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

- 1638** **Χαιρεφώντας:** Φίλος και μαθητής του Σωκράτη που ήταν ασυνήθιστα ωχρός. Τον αποκαλούσαν «νυχτερίδα». Διακωμωδείται ως «μισοπεθαμένος», κλέφτης, καταδότης κ.ά.

ΠΟΣΕΙΔΩΝΑΣ

- 1640 [1566] **ΘΕΟΙ ΝΑ ΣΟΥ ΠΕΤΥΧΕΙ**
 Νεφελοκοκκυγία· Εδώ είν' η πόλη
 όπου για επιτροπή μάς έχουν στείλει.
 Τι κάνεις, μωρέ συ; Το ιμάτιο ρίχνεις
 αριστερά; Για ρίξ' το από την άλλη.
 Μήπως είσαι σακάτης, κακομοίρη;
 Δημοκρατία, πού καταντάς τον κόσμο,
 1645 [1571] οι θεοί να εκλέγουν μούτρα σαν και τούτον!
 Ήσυχα, σκάσε· τέτοιοι σαν εσένα
 βαρβαρόθεο ποτέ δεν είδα ως τώρα.
 Ηρακλή, τι να κάμουμε;

ΗΡΑΚΛΗΣ

- Σου το 'πα.
 τον άνθρωπο που απόκλεισε με τείχος
 τους θεούς εγώ θα πνίξω.
 1650 [1577] ΠΟ. Μα, καλέ μου,
 επιτροπή μάς όρισαν για ειρήνη.
 ΗΡ. Αυτό διπλά στο πνίξιμο με σπρώχνει.
 ΠΕΙ. Τον τυροτρίφτη δώστε μου· για φέρτε
 μπαχαρικά· κι εσύ, τυρί· και φύσα
 τα κάρβουνα ν' ανάψουν.
 1655 [1581] ΠΟ. Χαιρετούμε
 εμείς οι τρεις θεοί τον άντρα εσένα.
 ΠΕΙ. Μπαχαρικά από πάνω τρίβω.
 ΗΡ. Τι είναι
 τα κρέατα τούτα;
 ΠΕΙ. Είναι πουλιών, που τα 'χουν
 καταδικάσει, γιατί εκάμαν στάση
 1660 [1584] στα δημοκρατικά πουλιά εναντίον.
 ΗΡ. Κι από πάνω μπαχάρι πρώτα τρίβεις;
 ΠΕΙ. Γεια σου, Ηρακλή. Πώς από 'δω;
Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ
 ΠΟ. Μας στέλνουν
 οι θεοί σ' εσάς, επιτροπή για ειρήνη.
 ΠΕΙ. Το λαδικό δεν έχει λάδι.
 ΗΡ. Θέλει
 1665 [1590] μπόλιχο ξίγκι του πουλιού το κρέας.
 ΠΟ. Κέρδος σ' εμάς ο πόλεμος δεν είναι,
 αλλά κι εσείς, των θεών αν είστε φίλοι,
 βροχής νερό θα βρίσκετε στους λάκκους
 και μέρες αλκυονίδες θα περνάτε.
 1670 [1595] Ήρθαμε πληρεξούσιοι για όλα τούτα.
 ΠΕΙ. Πολέμου αρχή δεν κάμαμε ποτέ μας

β. Η πρεσβεία των θεών (στ. 1639-1773)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΠΟΣΕΙΔΩΝΑΣ – ΗΡΑΚΛΗΣ – ΤΡΙΒΑΛΛΟΣ)

**Αποκορύφωμα στην εξέλιξη της πλοκής • Αντιμετώπιση των θεών
στην κωμωδία • Ακαταλαβίστικα • Ο Ηρακλής ως ήρωας της κωμωδίας
• Αθηναϊκά στοιχεία • Κωμική πειθώ**

Η πρεσβεία των θεών, την οποία είχε προαναγγείλει ο Προμηθέας, αποτελεί το αποκορύφωμα στην εξέλιξη της πλοκής, αφού σ' αυτήν τη σκηνή θα κριθεί τελικά η επιτυχία ή όχι του σχεδίου του Πεισέταιρου. Όπως συνέβαινε συνήθως με ανάλογες αθηναϊκές αποστολές, η πρεσβεία αποτελείται από τρία μέλη. Καθένα από τα τρία μέλη είναι τόσο διαφορετικό από τα άλλα, ώστε να είναι από την αρχή σαφές ότι δεν θα είναι εύκολο να επιτευχθεί συμφωνία. Πρόσθετη δυσκολία — αλλά και πηγή κωμικότητας — συνιστούν τα ακαταλαβίστικα του Τριβαλλού. Οι διαφωνίες ανάμεσα στα μέλη της πρεσβείας αφήνουν στον Πεισέταιρο περιθώρια να κάνει «επίδειξη» κωμικής πειθούς, εκμεταλλεζόμενος κυρίως την αδυναμία του Ηρακλή στο φαγητό.

Και στη σκηνή αυτή υπάρχουν πολλές λεπτομέρειες που θυμίζουν την Αθήνα, ανάμεσά τους κάποιες που ερμηνεύονται ως κριτική στην αθηναϊκή δημοκρατία. Η σκηνή της πρεσβείας των θεών είναι αποκαλυπτική και για την αντιμετώπιση των θεών στην κωμωδία — οι θεοί αντιμετωπίζονται ως κωμικοί ήρωες.

- 1641-2** Απευθύνεται στον Τριβαλλό, τον εκπρόσωπο των «βαρβάρων θεών», ο οποίος, ακόμα και το μάτιο (το εξωτερικό ένδυμα), το φοράει ανάποδα — αφήνει ακάλυπτο τον αριστερό ώμο, ενώ κανονικά άφηναν τον δεξιό.
- 1643** **σακάτης:** Ρωτάει μήπως το φοράει ανάποδα για να κρύψει κάποιο ελάττωμα.
- 1644 κ.εξ.** Το πολιτικό σύστημα της δημοκρατίας, μεταφερόμενο στον κόσμο των θεών, έχει ως συνέπεια να εξισώνονται οι ελληνικοί και οι βαρβαρικοί θεοί, γεγονός που προκαλεί τα ειρωνικά σχόλια των πρώτων για τους δεύτερους.
- 1646** **σκάσε** (αρχ. *οἰμωζε* = βόγγα): Στο σημείο αυτό ο Ποσειδώνας του δίνει μία.
- 1650** **θα πνίξω:** Από μωρό ο Ηρακλής είχε ιδιαίτερη αδυναμία στο πνίξιμο — έπνιξε τα φίδια που πήγαν στην κούνια του.
- 1659-60** Σατιρίζεται ίσως η ευκολία με την οποία διάφοροι ακραίοι δημοκράτες έβλεπαν παντού κινήσεις για κατάλυση της δημοκρατίας (βλ. και στ. 134 σχόλ.).
- 1665** Ο διαβόητος για τη λαιμαργία του Ηρακλής έχει και τις ανάλογες γνώσεις μαγειρικής.
- 1668** **νερό:** Το νερό προερχόταν από τον *Δία νέτιο* (θεό της βροχής). **στους λάκκους:** Από εκεί πίνουν τα πουλιά.
- 1671 κ.εξ.** Τα εισαγωγικά λόγια του Πεισέταιρου παραπέμπουν απαραγνώριστα στη στερεότυπη γλώσσα που χρησιμοποιούσε η διπλωματία της εποχής σε ανάλογες περιστάσεις.

Πήλινο ειδώλιο άντρα που τρίβει τυρί, αρχές 5ου αι. π.Χ. (Θήβα, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

- 1675 [1600] σ' εσάς ενάντια εμείς, και τώρα ειρήνη
με προθυμία θα κλείσουμε, αν δεχτείτε
να κάμετε το δίκιο. Και είναι δίκιο,
ο Δίας το σκήπτρο στα πουλιά να δώσει
ξανά· αν μ' αυτούς τους όρους φιλιωθούμε,
καλώ σε γεύμα εσάς τους πληρεξούσιους.
ΗΡ. Για με είν' αυτά αρκετά· ψηφίζω «ναι».
ΠΟ. Είσαι φαγάς και βλάκας, κακομοίρη·
τον πατέρα σου βγάζεις απ' το θρόνο;
1680 [1605] ΠΕΙ. Τι λες! Αν κάτω τα όρνια κυβερνήσουν,
εσάς των θεών το κύρος δυναμώνει.
Τώρα οι θνητοί κρυμμένοι από τα νέφη
σχύβουν κι ορκοπατούνε στ' όνομά σας·
1685 [1610] μα τα πουλιά σα θα 'χετε συμμάχους,
αν ψέματα ορκιστεί κανείς στο Δία
και στον κόρακα, ο κόρακας πετώντας
απάνω του θα πέφτει και θα βγάζει
με μια τσιμπιά το μάτι του ορκοπάτη.
1690 [1614] ΠΟ. Σωστό είναι τούτο, μα... τον Ποσειδώνα.
ΗΡ. Κι εγώ έτσι λέω.
ΠΕΙ. Κι εσύ;

ΤΡΙΒΑΛΛΟΣ

Να Βαίσατρέου.

- ΗΡ. Ναι λέει και τούτος.
ΠΕΙ. Μα κι έν' άλλο ακούστε
καλό που θα σας κάμουμε σπουδαίο.
Τάζει σφαχτό ένας άνθρωπος σε κάποιον
1695 [1619] απ' τους θεούς, μα ζαβολιές του κάνει·
«οι θεοί μπορούνε» λέει «να περιμένουν»
κι από την τσιγκουνιά δεν το προσφέρνει.
Εμείς θα σας το εισπράξουμε.
ΠΟ. Πώς όμως;
ΠΕΙ. Λεφτά σα θα μετράει αυτός ο κύριος
ή καθιστός θα παίρνει το λουτρό του,
1700 [1623] ένα όρνιο ξαφνικά θα ορμά, θ' αρπάζει
δυο προβάτων το αντίτιμο, κι επάνω
στο θεό θα το πηγαίνει.
ΗΡ. Εγώ ψηφίζω
να ξαναπάρουν τα πουλιά το σκήπτρο.
1705 [1627] ΠΟ. Μα και του Τριβαλλού τη γνώμη ρώτα.
ΗΡ. Σ' αρέσουν, Τριβαλλέ, οι ξυλιές;
ΤΡ. Σαου νάκα

 ΙΑΜΒΙΚΕΣ ΣΚΗΝΕΣ II / Η ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΘΕΟΥΣ / Η ΠΡΕΣΒΕΙΑ

- 1677** **καλώ σε γεύμα:** Όπως έκαναν οι Αθηναίοι με τις διπλωματικές αποστολές που έφταναν στην πόλη τους.
- 1679** **φαγάς και βλάκας:** Ο τυπικός Ηρακλής της κωμωδίας.
- 1681 κ.εξ.** Η αλληλεπίδραση που θα μπορούσε να εδραιωθεί μεταξύ πουλιών και θεών, σύμφωνα με το επιχείρημα του Πεισέταιρου, θα απέβαινε επωφελής για όλους.
- 1691** **Να Βαΐσατρέου:** Ο Τριβαλλός μιλάει όλες κι όλες τρεις φορές (στ. 1691, 1706-7, 1757-8) και τις τρεις απαντά σε ερωτήσεις —το «λέγε» (στ. 1756) στο πρωτότυπο είναι ερώτηση. Την πρώτη φορά τα λεγόμενά του είναι εντελώς ακατανόητα, τη δεύτερη (στη μετάφραση) μερικώς κατανοητά και την τρίτη, παρά τα λάθη και παρά τις διαφωνίες για την ακριβή σημασία τους, είναι απολύτως κατανοητά (σπασμένα ελληνικά).
- 1696** Η αρχή αρχαίας παροιμίας.
- 1699 κ.εξ.** Δύο στιγμές κατά τις οποίες ήταν κάποιος ιδιαίτερα εκτεθειμένος στο να πέσει θύμα κλοπής.
- 1702** **δύο προβάτων το αντίτιμο:** Στην Αθήνα όσοι καταδικάζονταν για κλοπή πλήρωναν δυο φορές την αξία του αντικειμένου που είχαν κλέψει.

Η πρεσβεία των θεών. Από παράσταση των *Ορνίθων* που δόθηκε στη Βουδαπέστη το 1938.

- ράβδα όχι βάρα.
- ΗΡ. Λέει πως έχω δίκιο.
- ΠΟ. Αν συμφωνείτε οι δυο, κι εγώ το εγκρίνω.
Πεισέταιρε, το σκήπτρο είναι δικό σας.
- 1710 [1632]** ΠΕΙ. Μα κι άλλο κάτι μου έρχεται στη μνήμη.
ΝΕΟΣ ΟΡΟΣ
Την Ήρα την αφήνω εγώ στο Δία,
αλλά τη Βασίλεια, τη νέα κοπέλα,
σ' εμένα θα τη δώσετε γυναίκα.
- ΠΟ. Δε θέλεις συμφιλίωση. — Πάμε πίσω.
- 1715 [1636]** ΠΕΙ. Λίγο με γνοιάζει. — Μάγερα, άκου· η σάλτσα
πρέπει γλυκιά να γίνει.
- ΗΡ. Βρε άνθρωπέ μου,
πού πας, βρε ευλογημένε Ποσειδώνα;
Για μια γυναίκα εμείς θα πολεμούμε;
ΠΟ. Και τι λοιπόν να γίνει;
- ΗΡ. Ειρήνη, ειρήνη!
- 1720 [1641]** ΠΟ. Βρε χάχα, σε τυλίγουν· δεν το νιώθεις;
Ζημιώνεις τον εαυτό σου. Σαν πεθάνει
ο Δίας, αφού σε τούτους παραδώσει
τη βασιλεία, στην ψάθα εσύ θα μείνεις·
γιατί όσο βιος βρεθεί, σαν κλείσει ο Δίας
τα μάτια του, δικό σου θα είναι.
- 1725 [1645/6]** ΠΕΙ. Θεέ μου,
ΜΑΘΗΜΑΤΑ
ΚΛΗΡΟ-
ΝΟΜΙΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ
παγίδα που σου στήνει! Έλα κοντά μου,
να σου εξηγήσω. Ο θεός σου, καημενούλη,
σε ξεγελάει· απ' όσα έχει ο γονιός σου,
κατά τους νόμους τίποτε δεν παίρνεις·
γιατί είσαι νόθος γιος, δεν είσαι γνήσιος.
- 1730 [1650]** ΗΡ. Νόθος εγώ; Τι λες!
- ΠΕΙ. Ναι, μα το Δία·
η μάνα σου είναι ξένη. Γνήσια αδέρφια
αν είχε η Αθηνά, που είναι κορίτσι,
πώς θα μπορούσε να είναι κληρονόμα;
- 1735 [1655]** ΗΡ. Κι αν ο κύρης, πεθαίνοντας, σ' εμένα,
το εξώγαμο παιδί, το βιος του γράψει;
- ΠΕΙ. Ο νόμος δεν αφήνει. Ο Ποσειδώνας,
που τώρα εδώ σε ξεσηκώνει, πρώτος
μαζί σου θα πιαστεί και θ' απαιτήσει
του Δία το βιος, σα γνήσιος αδερφός του.
- 1740 [1659]** Του Σόλωνα άκου ο νόμος πώς το λέει:
«Όταν υπάρχουν νόμιμα παιδιά, το εξώγαμο δεν έχει
κληρονομικά δικαιώματα· αν δεν υπάρχουν νόμιμα παι-
διά, τότε κληρονομούν οι πιο στενοί συγγενείς.»

ΙΑΜΒΙΚΕΣ ΣΚΗΝΕΣ II / Η ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΘΕΟΥΣ / Η ΠΡΕΣΒΕΙΑ

- 1711 Ο Πεισέταιρος μιλάει με συγκατάβαση, περίπου σαν να κάνει χάρη στον Δία. Αυτός ο «απποτισμός» του πρέπει να συνδέεται με ένα ταμπού: το να παντρευτεί ένας θνητός την Ήρα, τη σύζυγο του ύψιστου θεού, φαίνεται ότι δεν ήταν ανεκτό, ακόμα και στην κωμωδία.
- 1718 **για μια γυναίκα**: Η διατύπωση παραπέμπει σαφώς στον άλλο πόλεμο, τον Τρωικό, που έγινε «για μια γυναίκα».
- 1730 **είσαι νόθος γιος, δεν είσαι γνήσιος**: Από τα μέσα του 5ου αιώνα και έπειτα, για να είναι κάποιος γνήσιος Αθηναίος πολίτης, έπρεπε να είναι Αθηναίοι πολίτες και οι δύο γονείς του. Τηρουμένων των αναλογιών ο Ηρακλής ως γιος του αθάνατου Δία και της θνητής —επομένως, ξένης— Αλκμήνης δεν μπορεί να θεωρηθεί γνήσιος.
- 1734 **κληρονόμα** (αρχ. *επίκληρος*): Πιθανώς υπήρχε σχετικός λατρευτικός τίτλος της θεάς (*Αθηνᾶ ἐπίκληρος*). (*Επίκληρος* ονομαζόταν η μοναχοκόρη που κληρονομούσε την πατρική περιουσία, όταν δεν υπήρχαν γνήσιοι γιοι.)
- 1742-4 Το εδάφιο του νόμου που παρατίθεται είναι και πάλι γραμμένο σε πεζό λόγο.

Η πρεσβεία των θεών. Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδος, 1973.
Σκηνοθεσία: Κωστής Μιχαηλίδης. (Φωτογρ.: Αρχείο ΚΘΒΕ/Σωκράτης Ιορδανίδης.)

- 1745 [1667] ΗΡ. Ὡστε ἀπ' τὴν πατρικὴ περιουσία
τίποτα δε μου ἀνήκει;
ΠΕΙ. Μὰ το Δία,
τίποτα. Δε μου λες; Σ' ἔχει γραμμένο
στο μητρώο ο πατέρας σου;
ΗΡ. Δε μ' ἔχει·
κι ἔλεγα πάντα μέσα μου: γιατί;
- 1750 [1671] ΠΕΙ. Τι χάσκεις καὶ ψηλά κοιτάς κι ἀγριεύεις;
Ἐλα μαζί μου, νὰ σε κάμω ἀφέντη,
νὰ σε ταΐζω του πουλιού το γάλα.
ΗΡ. Δίκιο ἔχεις που γυρεύεις τὴν κοπέλα·
ἀπ' τὴν ἀρχὴ ἐγὼ το 'πα· σου τὴ δίνω.
ΠΕΙ. Εσύ τι λες;
- 1755 [1676] ΠΟ. Το ἀντίθετο ψηφίζω.
ΠΕΙ. Τὴ λύση ο Τριβαλλός θα δώσει. Λέγε.
ΤΡ. Ὅμορφο τσούπρα ρήγισσα μεγάλο
πουλιά νὰ δώνει.
ΗΡ. Λέει ὅτι τὴ δίνει.
ΠΟ. Καθόλου· δὲν το εἶπε ὅτι τὴ δίνει,
ἀν δὲν τραυλίζει σαν τὰ χελιδόνια.
- 1760 [1681] ΗΡ. Λοιπὸν τὴ δίνει, λέει, στα χελιδόνια.
ΠΟ. Ἐ τότε, κλείστε εἰρήνη εσεῖς οἱ δύο·
ἀφοῦ ἔτσι σας ἀρέσει, ἐγὼ σωπαίνω.
ΗΡ. Ὅσα μας εἶπες τὰ δεχόμεστε ὅλα.
- 1765 [1686] Ἐλα ψηλά στον οὐρανὸ μαζί μας,
νὰ πάρεις τὴ Βασίλεια κι ὅλα τ' ἄλλα.
ΠΕΙ. Σὰ νὰ το ξέραμε ὅτι θα γινόταν
γάμος· ορίστε, εἶν' ἔτοιμα, σφαγμένα.
ΗΡ. Θέλετ' εσεῖς νὰ σύρετε, κι ωστόσο
- 1770 [1690] νὰ μείνω ἐγὼ, τὰ κρέατα γιὰ νὰ ψήσω;
ΠΟ. Ἀ βρε λιχούδη· ἐσύ το κρέας θα ψήσεις;
Ἐλα μαζί μας.
ΗΡ. Τι καλὰ που θα 'ταν!
ΠΕΙ. Δώστε μου ἀμέσως μιὰ στολὴ του γάμου.
- ΧΟ. Μες στις Φανές, ἐκεῖ κοντὰ [αντιστροφή]
που 'ναι ἡ Κλεψύδρα, βρίσκεται
1775 [1695] μιὰ ράτσα κατεργάριχη,
γλωσσοκοπανοφάηδες·
αυτοὶ ὅλοι με τὶς γλώσσες τους
σπέρνουνε καὶ θερίζουνε,
1780 [1669] τρυγούνε καὶ συκολογούν·
εἶναι μιὰ ράτσα ξενικιά,

- 1760 **σαν τα χελιδόνια:** Το αρχαίο ρήμα *χελιδονίζω* (κατά γράμμα: «τιτιβίζω σαν το χελιδόνι») είχε τη σημασία *βαρβαρίζω* (μιλάω γλώσσα ακατανόητη, άλλη από την ελληνική).
- 1767 **κ.εξ.** Ο γάμος, με τον οποίο ολοκληρώνεται το έργο, συμβολίζει με τον πλέον θεαματικό τρόπο τη γεφύρωση των ακραίων αντιθέσεων που είχαν προκύψει στη διάρκεια του έργου.

Σκωπτικό άσμα [αντιστροφή] (στ. 1774-1787)

(ΧΟΡΟΣ)

Σκωπτικό περιεχόμενο • Ονομαστικές αναφορές
• Αποκοπή από τα διαδραματιζόμενα

Βλ. τα εισαγωγικά στο Σκωπτικό στάσιμο (στ. 1540-1563). Διακωμωδείται ο σοφιστής Γοργίας και ο μαθητής του Φίλιππος.

- 1774-5 **Φανές** (αρχ. *Φάναι*): Τοπωνύμιο στη μακρινή Χίο. **Κλεψύδρα:** Πηγή στη βορειοδυτική πλευρά της Ακρόπολης, κάτω από τον ιερό βράχο. Τα δύο τοπωνύμια επιλέγονται επειδή παραπέμπουν στη γνωστή δικομανία των Αθηναίων, το πρώτο (Φανές) στο *φαίνω* (φανερώνω, καταγγέλλω, *σκοφαντώ*), το δεύτερο (Κλεψύδρα) στο «χρονόμετρο» των αρχαίων δικαστηρίων. (Η κλεψύδρα ήταν αγγείο με οπή στη βάση, από την οποία έρρε, με συγκεκριμένη ταχύτητα, ορισμένη ποσότητα νερού. Όταν τέλειωνε το νερό, τέλειωνε και ο χρόνος που είχε στη διάθεσή του να μιλήσει καθένας από τους διαδίκους.)

Αλέκος Φασιανός,
Ελεύθερα πουλιά (2003).

- 1777 **γλωσσοκοπανοφάηδες** (αρχ. *Ἐγγλωττογάστορες*): *Ἐγγλωττογάστορες* είναι αυτοί που ζουν από τη γλώσσα τους. Τους επινόησε ο Αριστοφάνης κατ' αναλογία προς τους *Ἐγχειρογάστορες* (αυτούς που ζουν από τα χέρια τους, από τη δουλειά τους).

- κάτι Γοργίες και Φίλιπποι.
Κι απ' τους Φιλίππους, τους παλιούς
γλωσσοκοπανοφάηδες,
1785 [ ] βγήκε η συνήθεια εδώ, παντού
στην Αττική, να κόβουνε
χώρια τη γλώσσα των σφαχτών.

ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΣ

Ο
ΠΡΟΠΟΜΠΟΣ

- 1790 [1708] Ω φτερωτά πουλιά μακαρισμένα,
που ζείτε σε μιαν άφραστη ευτυχία,
μέσα στο αρχοντοπάλατο δεχτείτε
τον αρχηγό. Σιμώνει. Τέτοια λάμψη
δεν έχει ούτε τ' ολόφωτο τ' αστέρι,
που αστράφτει στο χρυσόλαμπό του θόλο,
ούτε οι αχτίδες του ήλιου, που το φως τους
1795 [1712] μακριά σκορπούν. Ολόλαμπρος σιμώνει
κρατώντας την πεντάμορφη νουφούλα,
τ' αστροπελέκι πάλλοντας, το βέλος
του Δία το φτερωτό. Παντού τριγύρω
σκορπιέται μύρο υπέροχο στα ουράνια
1800 [1717] —ω θέαμα!— κι οι λαφριές απλώνουν αύρες
καπνού αρωματισμένου δαχτυλίδια.
Μα να τος κι ο ίδιος. Το ιερό της Μούσας
στόμα ας ανοίξει, για να πει τα εγκώμια.

Η ΓΑΜΗΛΙΑ
ΠΟΜΠΗ

- 1805 [1721] ΧΟ. Κάντε πίσω, κάντε θέση, ανοίξτε, μπίτε στη σειρά·
τρέξτε με απλωτά φτερά
γύρω απ' τον καλότυχό μας στη μεγάλη του χαρά.
Ω ομορφιές, δροσιές και κάλλη!
Ω που ο γάμος σου ευτυχία φέρνει σε όλους μας μεγάλη!
- 1810 [1727] ΧΟ^ς Απ' τον άνθρωπο αυτόν
ο λαός των πουλιών
είδε μύρια αγαθά.
Με τραγούδια νυφιάτικα,
με τραγούδια του γάμου δεχτείτε
το γαμπρό και τη νύφη.
- 1815 [1731] ΧΟ. Με όμοιο νυφικό τραγούδι [στροφή]
κάποτε ένωσαν οι Μοίρες
με την Ήρα την ολύμπια
τον τρανό του Ολύμπου αφέντη,
που τετράψηλο έχει θρόνο.
1820 [1736] Ω χαρές, Υμέναιε ω!

- 1782** **Γοργίες και Φίλιπποι:** Ο Γοργίας είναι ο γνωστός σοφιστής. Καταγόταν από τους Λεοντί-
νους της Σικελίας. Ήρθε πρώτη φορά στην Αθήνα ως απεσταλμένος της πατρίδας του το 427
π.Χ. και κατέπληξε τους Αθηναίους με τη ρητορική του δεινότητα. Έζησε στην Αθήνα διδά-
σκοντας ρητορική. Έγινε γνωστός πρωτίστως για το περίτεχνο ύφος του με τα πολλά ρητορι-
κά σχήματα. Άσκησε μεγάλη επίδραση σε πολλούς. Ο Φίλιππος πρέπει να ήταν μαθητής του.
- 1786-7** Κατά τη θυσία, έκοβαν από το σφάγιο τη γλώσσα και την προσέφεραν στον ιερέα — κάποτε, σε
περίπτωση δημόσιας θυσίας, στον κήρυκα. Η λατρευτική αυτή συνήθεια εξηγείται, κωμική αδεία,
με την αναφορά στους *Εγγλωττογάστρες*, οι οποίοι κερδίζουν τα πάντα με τις γλώσσες τους.

Η ΕΞΟΔΟΣ (στ. 1788-1851)

(ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΣ – ΚΟΥΡΦΑΙΟΣ – ΧΟΡΟΣ – ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ)

**Θριάμβος • Γαμήλια γιορτή • Τραγούδι και χορός
• Παρατραγωδία (μίμηση τραγωδίας)**

Έξοδος ονομάζεται το τελευταίο τμήμα του έργου, στη διάρκεια του οποίου αποσύρονται —συνήθως μέ-
σα σε ατμόσφαιρα θριάμβου— ο χορός και ο κωμικός ήρωας.

Η Έξοδος των Ορνίθων, αν εξαιρέσουμε τους εισαγωγικούς ιαμβικούς στίχους του Αγγελιαφόρου
(1788-803), που απαγγέλλονται, απαρτίζεται αποκλειστικά από τμήματα που τραγουδιούνται ή εκφέρο-
νται με έναν ιδιαίτερο τρόπο (κάτι μεταξύ απαγγελίας και τραγουδιού).

Με τραγική μεγαλοστομία ο Αγγελιαφόρος προαναγγέλλει τη μεγαλειώδη εμφάνιση του θριαμβευτή
Πεισέταιρου: ο νέος κοσμοκράτορας κρατάει στα χέρια του το σύμβολο της ισχύος του Δία, τον κερα-
νό, φοράει γαμήλιο ένδυμα και έχει στο πλευρό του την πανέμορφη Βασίλεια. Ο χορός τραγουδάει γαμή-
λια τραγούδια ή υμνεί τον κερανό.

- 1791** **τον αρχηγό** (αρχ. τον τύραννον): Ο αρχαίος
όρος *τύραννος*, παρ' όλο που δεν σημαίνει «τύ-
ραννος», δεν είναι εδώ τόσο ουδέτερος όσο ο
όρος «αρχηγός».
- 1792 κ.εξ.** Με ανάλογες εικόνες (λαμπερό αστέρι, ήλιος,
φεγγάρι) περιγράφεται συχνά η ομορφιά του
γαμπρού και της νύφης σε εγκωμιαστικά τρα-
γούδια του γάμου.
- 1799** **μύρο:** Το θεσπέσιο θέαμα συνοδεύεται από
υπέροχη ευωδία, την οποία οι αρχαίοι συνέ-
δεαν με την εμφάνιση κάποιας θεότητας.
- 1804** Αυτού του τύπου οι προτροπές, που μοιάζουν
με στρατιωτικά παραγγέλματα, φαίνεται ότι
συνδέονταν ιδιαίτερα με τον γάμο.
- 1815-26** Και το μυθικό παράδειγμα (ο γάμος του Δία με
την Ήρα) και η επωδός, δηλαδή η επαναλαμ-
βανόμενη στο τέλος επίκληση του Ύμναίου,
του θεού του γάμου, είναι στοιχεία που επα-
νέρχονται συχνά, αν όχι σταθερά, στα αρχαία
γαμήλια τραγούδια.

Αναθηματικό ανάγλυφο με
κωμικά προσώπεια, β' μισό
4ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό
Αρχαιολογικό Μουσείο.)

- 1825 [1738] Πάνω στο άρμα, με το Δία
και τη ζηλευτή την Ήρα,
ο Έρωτας, δροσιές γεμάτος,
χρυσοπτέρουγος, κρατούσε
δυνατά τα χαλινάρια.
Ω χαρές, Υμέναιε ω!
- 1830 [1745] ΠΕΙ. Τα τραγούδια κι οι ύμνοι μεγάλη μου δώσαν χαρά·
τα καλά σας τα λόγια μ' ευφραίνουν βαθιά.
ΧΟΪ Μα να υμνήσετε θέλω κι αυτές τις βροντές
που τραντάζουν τη γη
και του Δία τη φλογάτη αστραπή
και μαζί τον αφύ τρομερό κεραυνό
που φλογίζει και καίει.
- 1835 [1749] ΧΟ. Ω εσύ τρανό της αστραπής, ολόχρυσο εσύ φέγγος,
πυραχτωμένη κεραυνέ, θείκό του Δία πελέκι,
κι εσείς γεννήτρες της βροχής, βροντές μας κοσμοσειστρος,
τώρα μ' εσάς ο αφέντης μας, μ' εσάς τη γη τραντάζει·
νίκησε αυτός, στα χέρια του των όλων η εξουσία,
δικιά του και η Βασιλεία, η ομόθρονη του Δία.
- 1840 [1754] Ω χαρές, Υμέναιε ω!
- 1845 [1759/60] ΠΕΙ. Νύφη ακλουθάτε και γαμπρό,
ω εσείς συντρόφοι φτερωτοί,
εκεί στου Δία την απλωσιά,
στην κλίνη μας τη νυφική.
ΧΟ. Το χέρι σου άπλωσε, καλή,
και πιάσε με έτσι απ' τα φτερά
και χόρευε μ' εμέ· ελαφρά
θα σε σηκώνω εγώ ψηλά.
- 1851 [1765] ΧΟ. Ω λαλαλά λαλά λαλά!
Χαίρε, μεγάλε νικητή
και πρώτε απ' όλους τους θεούς.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ VI

- 1821** Ο Πεισέταιρος και η Βασίλεια πιθανώς εμφανίζονταν πάνω σε άμαξα (βλ. στ. 1823-5 σχόλ.).
- 1823-5** ο Έρωτας... τα χαλινάρια: Ο Έρωτας εμφανίζεται στον ρόλο του παράνυμφου, του προσώπου δηλαδή που συνόδευε πάνω στο άρμα το ζευγάρι κατά τη μεταφορά της νύφης από το πατρικό της σπίτι στο σπίτι του γαμπρού.
- 1829-32** Ο «νέος Δίας» κρατάει στο χέρι του το σύμβολο της ισχύος του παλαιού, τον κεραυνό, και εμφανίζεται σε όλο του το μεγαλείο με τα χαρακτηριστικά εκείνου ως ο κύριος της βροντής και της αστραπής.
- 1839** η ομόθρονη του Δία: Η Βασίλεια κατέχει τη θέση που παραδοσιακά κατέχει η Δίκη (Δικαιοσύνη), κάθεται δίπλα στον Δία.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ VI (ΣΤ. 1247-1851)

- 42.** Από ποιες λεπτομέρειες παράγεται η κωμικότητα στη σκηνή με την Ίριδα;
- 43.** Ποια πληροφορία της Ίριδας και ποια του Κήρυκα είναι σημαντική για την εξέλιξη της πλοκής;
- 44.** Ποιες από τις τέσσερις σκηνές (Ίριδα, Πατροκτόνος, Κινησίας, Καταδότης) θα κατατάσσατε στις δύο πρώτες θέσεις με κριτήριο το θέαμα;
- 45.** Πατροκτόνος – Κινησίας – Καταδότης: Να συγκρίνετε τις τρεις σκηνές και να επισημάνετε τις κυριότερες ομοιότητες και διαφορές.
- 46.** Ποια εικόνα θα σχημάτιζε κάποιος για τους Αθηναίους νέους της εποχής, αν βάσιζε την κρίση του σε όσα λέγονται στη σκηνή με τον Πατροκτόνο και στη σκηνή με τον Καταδότη;
- 47.** Η στροφή (στ. 1242-6) και η αντιστροφή (στ. 1321-5) συνδέονται στενά με τις αμέσως προηγούμενες iamβικές σκηνές. Αυτό δεν ισχύει για το στάσιμο (στ. 1540-63), για τη στροφή (στ. 1625-38) και την αντιστροφή (στ. 1774-87).
- α)** Πώς θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε αυτήν τη διαφοροποίηση;
- β)** Από ποιους χώρους προέρχονται τα πρόσωπα που διακωμωδούνται στο στάσιμο (στ. 1540-63), στη στροφή (στ. 1625-38) και στην αντιστροφή (στ. 1774-87);
- 48. α)** Με βάση τις ενδείξεις του κειμένου και τα σχόλια, να γράψετε σκηνοθετικές οδηγίες για τη σκηνή με τον Προμηθέα.
- β)** Ποιες λεπτομέρειες δείχνουν ότι ο Προμηθέας είναι πανικόβλητος;
- γ)** Στους στ. 1564-84 ποιες λεπτομέρειες παράγουν κωμικότητα ή την επαυξάνουν;
- 49.** Από τα στοιχεία που δίνονται (ή δεν δίνονται) για τον Ποσειδώνα θα μπορούσαμε να βγάλουμε κάποιο συμπέρασμα για τη σκηνική του εικόνα;
- 50. α)** Με βάση τους στ. 1639-773 να επισημάνετε τις ομοιότητες της Νεφελοκοκκυγίας με την Αθήνα.
- β)** Ποιες λεπτομέρειες στην ίδια ενότητα θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως κριτική στην αθηναϊκή δημοκρατία;
- γ)** Μπορούμε από τους στίχους αυτούς να βγάλουμε συμπεράσματα για κινήσεις ή χειρονομίες του Τριβαλλού και του Ηρακλή;
- 51.** Στοιχεία που παράγουν κωμικό αποτέλεσμα στην πρεσβεία των θεών.

Μακέτα του Απόστολου Βέττα για τα κοστούμια του χορού των *Ορνίθων*.
(Θεατρική Διαδρομή, 1984.)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ VI

52. Επιλέξτε δύο από τις παρακάτω σκηνές (Ίριδα, Κινησίας, Προμηθέας, Πρεσβεία των θεών) και δοκιμάστε να τις παρουσιάσετε στο θέατρο.
53. Με αφετηρία την αναφορά στη λακωνομανία των Αθηναίων (στ. 1338 κ.εξ.), την οποία διαδέχθηκε η ορنيθομανία, αναζητήστε:
- α) στους *Όρνιθες*, στοιχεία κοινά στη Σπάρτη και στη Νεφελοκοκκυγία·
  - β) σε βιβλία της Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας και στο βιβλίο *Ο Τόπος και οι Άνθρωποι*, πληροφορίες για τη σπαρτιατική λιτότητα·
  - γ) στο βιβλίο σας των Θρησκευτικών, ανάλογα στοιχεία παραμέλησης της εξωτερικής εμφάνισης και αδιαφορίας για τα υλικά αγαθά·
  - δ) στο βιβλίο σας της Οικιακής Οικονομίας, που διδαχθήκατε πέρυσι, πληροφορίες για τον ιδιωτικό και οικογενειακό βίο των αρχαίων Ελλήνων – ομοιότητες και διαφορές από τον τρόπο ζωής των Αθηναίων και των Σπαρτιατών όπως παρουσιάζεται στους *Όρνιθες*·
  - ε) στο βιβλίο σας για τον Δημόσιο και Ιδιωτικό βίο των αρχαίων Ελλήνων, που επίσης διδαχθήκατε πέρυσι, στοιχεία που μπορούν να συνδεθούν με τη δυσαρέσκεια μερίδας Αθηναίων για φαινόμενα της πόλης τους και με την αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων.

ΕΠΕΞΗΓΗΣΗ ΜΕΤΡΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

Στα νέα ελληνικά δύο είναι τα καθοριστικά στοιχεία για το μέτρο: ο τόνος και ο αριθμός των συλλαβών ενός στίχου. Ο έμμετρος λόγος προκύπτει από την εναλλαγή, με συγκεκριμένη σειρά, τονισμένων και άτονων συλλαβών. (Για τη μετρική τονισμένες είναι οι συλλαβές που έχουν ακουστικό τόνο, που ξεχωρίζουν δηλαδή όταν προφέρουμε μια λέξη.)

Από τα μέτρα που συναντάμε στους *Όρνιθες* τα κυριότερα είναι τα εξής: το *ιαμβικό* (τονίζονται οι ζυγές συλλαβές, σπάνια όλες), το *τροχαϊκό* (τονίζονται οι μονές συλλαβές, σπάνια όλες), το *ανάπαιστικό* (τονίζονται οι συλλαβές 3, 6, 9 κ.ο.κ. — ανάμεσα στις τονισμένες μεσολαβούν δύο άτονες συλλαβές) και το *δακτυλικό* (τονίζονται οι συλλαβές 1, 4, 7, 10, κ.ο.κ. — ανάμεσα στις τονισμένες μεσολαβούν δύο άτονες).

Ανάλογα με τον αριθμό των (μετρικών) συλλαβών κάνουμε λόγο για ενδεκασύλλαβους, δωδεκασύλλαβους, δεκαπεντασύλλαβους κ.ο.κ.

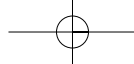
Παραδείγματα συγκεκριμένων στίχων από τους *Όρνιθες*:

- 1) *Ιαμβικός ενδεκασύλλαβος* (κυρίως στον Πρόλογο και στις Ιαμβικές σκηνές)
βροχής νερό θα βρίσχετε στους λάκκους (2, 4, 6, 10).
- 2) *Τροχαϊκός δεκαπεντασύλλαβος* (κυρίως στην Πάροδο, στον Επιρρηματικό Αγώνα, καθώς επίσης στο Επίρρημα και στο Αντεπίρρημα της Παράβασης)
τράβα, τσίμπα, χτύπα, γδέρνε· πρώτα το τσουκάλι μπρος (1, 3, 5, 7, 9, 13, 15).
Τομή, δηλαδή παύση, μετά το «γδέρνε» (8η συλλαβή).
- 3) *Ανάπαιστοι 22 ή 12 συλλαβών* (στον Επιρρηματικό Αγώνα και στην Παράβαση)
α) *αλλ' οι άνθρωποι πώς θα πιστέψουν, καλέ, πως θεοί 'μαστε κι όχι κοράκια;*
(3, 6, 9, 12, 15, 18, 21). Τομή μετά το «καλέ» (12η συλλαβή)
β) *θα φορτώσουμε σ' όλους εσάς αγαθά* (3, 6, 9, 12).
- 4) *Δακτυλικός δεκαεπτασύλλαβος* ή (με την αρχαία ορολογία) *δακτυλικό εξάμετρο* (σποραδικά στη σκηνή με τον Κινησία).
όταν κανείς κατεργάρης ακάλεστος πάει κι ενοχλήσει (1, 4, 7, 10, 13, 16).

Αποκλίσεις από τη μετάφραση του Θρασύβουλου Σταύρου

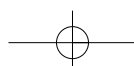
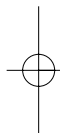
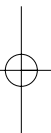
Στους ακόλουθους στίχους έγιναν (μικρές) αλλαγές στη μετάφραση του Θρασύβουλου Σταύρου — δεν περιλαμβάνονται αποκλίσεις που αφορούν την απόδοση στίχων στα πρόσωπα: 25, 141, 148, 159-64, 172, 237, 309, 311-2, 320, 326, 341-2, 419α, 509, 607, 616, 686, 766-8, 806, 847, 859α, 877, 904, 920, 952, 1202, 1482, 1561, 1620, 1759-60, 1766, 1839.

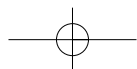
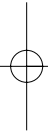
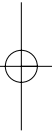
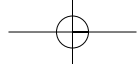

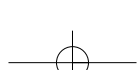
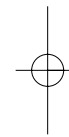
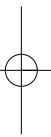
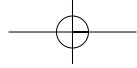

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα	5
Εισαγωγή	7
Μετάφραση & Σχόλια	19
Επεξήγηση μετρικών όρων	148

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιοσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιοσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

ΒΙΒΛΙΟΣΗΜΟ

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.